

**Serie Jaarboeken van de Studiekring
Post-Keynesiaanse Economie**

onder redactie van:

prof. dr. B. de Gaay Fortman
prof. dr. B. Goudzwaard
prof. dr. W. A. A. M. de Roos
prof. dr. W. van Rijckeghem

W. van Rijckeghem (red.)

Macro-economie en politiek

Bijdragen:

W. Driehuis
J. J. van Duijn
F. E. Klijn
A. J. M. van Miltenburg
F. Moulaert
U. Rosenthal
F. Vandenbroucke
A. J. Vermaat

Samsom Uitgeverij Alphen aan den Rijn/Brussel 1983

6 Bestrijding van de werkloosheid: de bijdrage van Post-Keynesiaanse economen

FRANK MOULAERT/FRANK VANDENBROUCKE*

De titel van dit hoofdstuk roept een reeks vragen op die we - conventiegetrouw - kunnen verdelen in twee categorieën. Primo, welke theoretische bijdrage kunnen post-Keynesiaanse economen leveren tot een beter begrip van de crisis die zich nu al bijna 10 jaar ontwikkelt? En, secundo, welke normatieve en meer praktische inbreng kunnen zij leveren in de formulering van een economisch beleid ter bestrijding van de werkloosheid?

In overeenstemming met deze twee ruime vragen, omvat dit hoofdstuk twee grote delen:

- 1) "Analyse": hierin beschrijven we op een summiere wijze verschillende theoretische en historische inzichten die relevant zijn voor de huidige crisis. We pleiten daarbij vooral voor een betere *synthese* tussen deze vaak uiteenlopende benaderingen.
- 2) "Taken": welke zijn de meest belangrijke problemen en onderzoeksterreinen voor professionele economen vandaag, in het licht van de enorme werkloosheid? Bij wijze van voorbeeld werken we één voorstel uit (arbeidsduurverkorting).

"Analyse" en "Taken" zijn uiteraard sterk met elkaar verbonden; eigenlijk zouden ze één samenhangend geheel moeten vormen. We zijn er ons van bewust dat dit hier nog niet het geval is. De mate waarin beide delen uiteenlopen, tekent de enorme taakspanning waar de economie-beoefening

* Met dank aan Paul Zeeuwts, A. van Miltenburg en Walter Kennes voor hun commentaren.

o.i. nog voorstaat. Alhoewel de opzet van deze bijdrage dus ambitieus kan lijken, blijft het resultaat bescheiden: het is eerder een tussentijds rapport, dan een definitief verslag. Maar we troosten ons met de gedachte dat dit misschien wel het blijvende kenmerk van ons vak zal blijven.

6.1. Analyse van de economische crisis

Achtergronden van de crisis: een overzicht en poging tot synthese

In deze afdeling proberen we de strengen van verschillende economische benaderingen naar elkaar toe te halen, in de hoop zo een steviger koord te maken om een alternatief beleid aan op te hangen. We verklaren het ontstaan van een crisis-situatie door de interactie tussen enerzijds structureel onevenwicht in de wereldeconomie, en anderzijds institutionele instabiliteit. Het gaat daarbij om ontwikkelingen die reeds op gang kwamen in de jaren zestig.

A. Structurele crisis

Het etiket "structureel" gebruiken we hier in de eerder enge zin van de sectoriële verdeling van produktie en inkomen en de bedrijfstaksgewijze economische groei.

Primaire versus industriële sector

Een eerste ruwe vaststelling is dat de huidige crisis voor een aanzienlijk deel haar oorsprong vindt in onevenwichtigheden tussen de twee grote sectoren van de materiele produktie, de primaire sector en de industriële sector. We bedoelen meer bepaald de drastische verschuiving in de ruiltermen tussen deze sectoren sinds 1972-73.

We kunnen de theoretische kern van dit probleem als volgt schetsen. Continue en stabiele economische groei vereist dat de outputs van de primaire en de industriële sector in de gepaste proportie groeien. In principe zou het *prijsmechanisme* - via de relatieve prijs (ruilvoet) tussen beide sectoren - dit evenwicht moeten garanderen. Maar de ervaring met grote prijsjumps in de loop van deze eeuw heeft aangetoond dat het prijsmechanisme een *hoogst onefficiënte regulator* is. Eén van de aanleidingen tot de depressie van de jaren dertig was de drastische daling van de prijs van een aantal primaire produkten, tengevolge van een kleinere vraag van

uit de industriële wereld en van overproduktie. Het daarmee samenhangende inkomensverlies bij de primaire producenten, leidde op zijn beurt tot een kleinere vraag naar industriële uitvoerprodukten, enzovoort... De ontwikkeling in 1972-1973 was net omgekeerd, in die zin dat de relatieve prijzen van primaire produkten en energie scherp stegen. Maar zoals in de jaren dertig leidde dit eveneens tot een reële deflatie op wereldvlak. Want de primaire producenten zetten hun gestegen inkomens niet voldoende om in bestedingen. N. Kaldor (1976) wijt deze op het eerste gezicht paradoxale ervaringen van de vóór-oorlogse en de huidige crisis aan:

- 1) het uiteenlopend karakter van de prijsvorming in beide sectoren (vraag en aanbod - en speculatie - in de primaire sector; "administered prices" in de industriële sector) en
- 2) aan de asymmetrie in reacties op inkomensdaling, respectievelijk -stijging. Een inkomensstijging voor de producenten in één sector leidt niet tot een toename van hun bestedingen die gelijk is aan de daling van de bestedingen tengevolge van reële inkomensdaling in de andere sector.

Ook is het niet juist de hele primaire sector als één geheel te beschouwen: grote verschillen treden op in de ontwikkelingen in deelsectoren van de primaire produktie. We gaan op deze verschillen niet in. Belangrijk is dat de verandering van de ruiltermen in 1972-73 leidde tot een drastische herschikking van betalingstekorten en -overschotten op wereldvlak. De deflatoire gevolgen hiervan worden verder behandeld.

De dynamiek van de leidende bedrijfstakken

Het concept "structureel onevenwicht" is ook van toepassing op een meer gedesaggregeerd niveau. Het omvat ook de geleidelijke "uitputting" van de *leidende bedrijfstakken* (leading sectors, motor-sectoren), een proces dat reeds begon in de jaren zestig. Tabel 1 illustreert dit beknopt.

Drie elementen komen hier naar voren:

- men kan duidelijk een aantal karakteristieke bedrijfstakken onderscheiden, die in de na-oorlogse periode een merkkelijk hoger groeiritme hadden dan het gemiddelde industriële groeiritme (kolom 1 en 2). De duurzame consumptiegoederen en de chemische produktie speelden hier een belangrijke rol;

- in de meeste landen trad er in de periode 1963-1973 een relatieve vertraging op van deze groeiritmes in vergelijking met de eerste, eerder explosieve periode. Verder onderzoek zou toelaten verschillende subperiodes in de "levenscyclus" van deze sleutelsectoren aan te duiden, van explosieve groei tot toenemende verzadiging (Van Duijn, 1979);
- dit verschil tussen de eerste en de tweede periode is veel minder uitgesproken in de V.S.A., waar een aantal van voormelde bedrijfstakken overigens niet sneller groeiden dan het industrieel gemiddelde. We kunnen dit verklaren door de vroegere intrede van de automobielen en de duurzame elektrische consumptiegoederen in de V.S.A. De spectaculaire inhaalbeweging van de Europese landen en Japan op de V.S.A., waarbij Amerikaanse multinationale ondernemingen zelf een belangrijke rol speelden, was een belangrijk element in de na-oorlogse groeidynamiek, dat nu uitgeput is. Deze vaststelling sluit aan bij de nadruk op de "technologische kloof" als groeifactor in de na-oorlogse periode, in een aantal Keynesiaanse en post-Keynesiaanse analyses, waar we naar verwijzen zonder er hier verder op in te gaan (Maddison, 1979; Cornwall, 1977).

De indruk dat de leidende bedrijfstakken van de na-oorlogse periode een levenscyclus doormaakten (conceptueel verwant met de productcycli uit de marketing literatuur) blijft tot nu toe vrij impressionistisch. De aanwezigheid van belangrijke overcapaciteit in een aantal bedrijfstakken vandaag is een aanduiding van dit soort dynamiek (m.n. in de zware chemie- vooral de ethyleenproductie, de scheepsbouw, de staalsector, de automobielenijverheid, de textiel- en schoenijverheid, de productie van kleuren T.V.'s en koelkasten, enz.).

Maar we beschikken nog niet over een preciese definitie en een goede analyse van het concept "verzadiging". Algemeen kunnen we "verzadiging" omschrijven als het ontstaan van een onevenwicht waarbij het groeiritme van de vraag achterblijft op het groeiritme van de aanbodcapaciteit; we bedoelen hiermee niet een macro-economisch S-I onevenwicht van het Keynesiaanse type. Evenmin hebben we veel precieze aanduidingen over de gevolgen van dergelijke "verzadigingssituaties" op het *macro*-economische proces.

Tabel 1 : Leidende groeisectoren in de belangrijke industriële landen : 1963/1953; 1972/1963 (gemiddelde jaarlijkse groeivoeten)

	Totale industriële productie		Totale chemische productie		Non-cellulose continue vezels (nylon e.d.)		Stikstofhoudende meststoffen		Plastiek en harsen	
	1953-63	1963-72	1953-63	1963-72	1953-63	1963-72	1953-63	1963-72	1953-63	1963-72
Verenigde Staten	3,2%	4,7%	6,6%	7,5%	13,8%	16,3%	10,3%	8,7%	12,6%	9,1%
Groot-Brittannië	3,1%	2,6%	12,7%	6,5%	27,1%	13,2%	7,1%	4,2%	10,1%	8,8%
Frankrijk	6,0%	6,3%	10,2%	11,7%	27,6%	9,4%	11,6%	5,5%	13,6%	17,1%
West-Duitsland	7,6%	5,6%	8,3%	12,0%	30,1%	20,7%	6,7%	1,7%	13,5%	15,6%
Japan	13,6%	12,6%	20,9%	13,9%	51,5%	11,8%	8,6%	7,3%	24,4%	27,6%
Aluminium (primaire en secundaire)			Banden		Personenwagens		Televisie-ontvangers			
	1953-63	1963-72	1953-63	1963-72	1953-63	1963-72	1953-63	1963-72		
Verenigde Staten	5,7%	6,7%	3,8%	5,5%	2,5%	1,6%	1,3%	3,1%		
Groot-Brittannië	4,8%	8,3%	8,0%	5,3%	10,5%	2,0%	3,8%	6,9%		
Frankrijk	9,8%	4,2%	12,1%	9,3%	14,9%	8,1%	34,6%	3,6%		
West-Duitsland	9,6%	8,1%	15,9%	8,6%	20,1%	4,3%	46,9%	5,4%		
Japan	18,9%	19,1%	27,8%	14,9%	47,3%	29,0%	79,7%	12,3%		

W.W. ROSTOW, *The World Economy, History and Prospect*, 1978, p. 262.

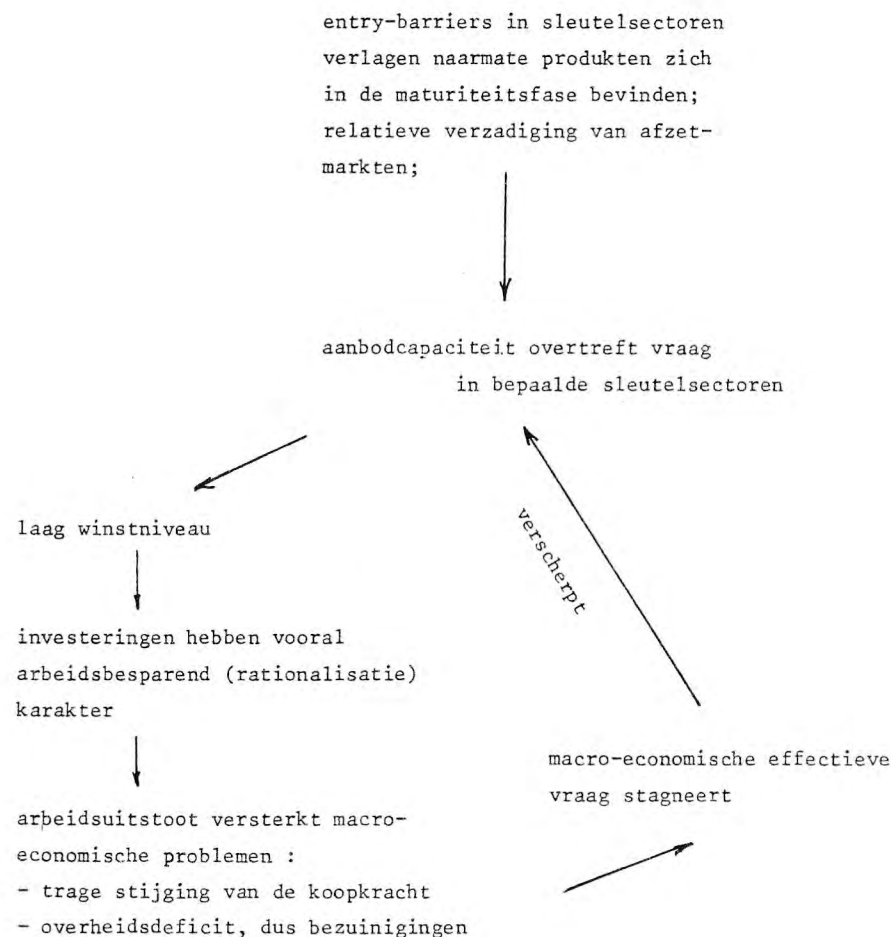
Sommige economen stellen dat het karakter van investeringen en R&D karakteristieke wijzigingen ondergaan doorheen de productiecycclus, gaande van expansieve investeringen tot een klemtoon op kostenbesparingen, standaardisatie en rationalisatie. Freeman (1979) heeft deze idee schematisch mooi uitgewerkt voor de elektronische sector. Indien dergelijke mechanismen gelijktijdig werken in verschillende belangrijke bedrijfstakken, dan zou dit één van de verklarende factoren kunnen zijn voor het *arbeidsbesparend* karakter van de industriële investeringen sinds het einde van de golden sixties.

Het schema van figuur 1 kan een partiële verklaring bieden voor het langdurig karakter van de huidige crisis. We denken dat dit een aangewezen onderzoeksterrein is zowel voor theoretische als empirische economen.

Deze problematiek leunt aan bij het debat over de "productivity slowdown". In vergelijking met de jaren zestig is de toename van de arbeidsproductiviteit na 1973 in de meeste landen vertraagd. (1) Het stijgingsritme van de arbeidsproductiviteit is evenwel nog hoog in een brede historische vergelijking (zie Maddison, 1979 en 1980), en hoog in verhouding tot het groeiritme van de productie (zie b.v. Rothwell en Zegveld, 1979, p. 20).

Om meer duidelijkheid te scheppen in het debat over de "productivity slowdown" moet men een onderscheid maken tussen de *potentiële arbeidsproductiviteit* en de *feitelijke (gemeten) arbeidsproductiviteit*. De potentiële productiviteit wordt gedefinieerd als dat niveau van arbeidsproductiviteit dat bereikt zou worden bij een "normale" bezetting van de productiecapaciteit (d.i. het potentiële produktieniveau). Ons inziens zou men hierbij echter nog een onderscheid moeten maken tussen een statische definitie van potentiële output en een dynamische definitie. In de gebruikelijke statische definitie wordt de potentiële arbeidsproductiviteit berekend door de negatieve, vooral cyclische impact van onderbezetting van de capaciteit op de feitelijke arbeidsproductiviteit uit te schakelen. In een dynamische definitie zou men echter het negatieve effect van een periode van met lager-dan-potentiële groeiritmes op de feitelijke arbeidsproductiviteit moeten uitschakelen. Een negatief effect gaat b.v. uit van de vertraging van het investeringsritme, waardoor het *diffusieproces* van technologische innovaties vertraagd wordt; een vertraging van "learning-by-doing" effecten, enz.

Figuur 1 : Cumulatieve causaties in de vicieuze cirkel van de crisis

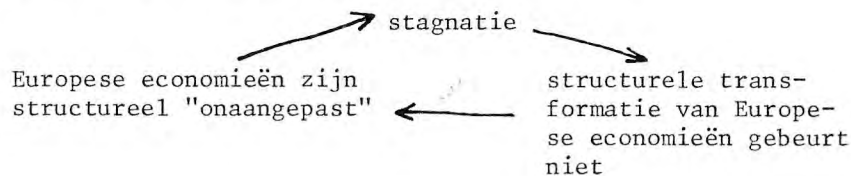

schuivingen die zich in de afgelopen tien jaren hebben voorgedaan;

- 2) de ontwikkeling van nieuwe technologieën, vooral op basis van elektriciteit en de ontploffingsmotor;
- 3) de relatief snelle bevolkingsaan-groei in de minder ontwikkelde, kapitaalarme landen van Europa, gecombineerd met de onbekwaamheid van de ontwikkelde landen om kapitaal te lenen.

Het deflatiebeleid en de hiermee samenhangende internationale stagnatie verhinderden echter dit aanpassingsproces. Figuur 2 brengt de kern van de analyse van Svennilson gestileerd in beeld.

Figuur 2. Een stilering van de jaren dertig

Al naar gelang de invalshoek van waaruit men dit proces bekijkt, kan men de nadruk leggen op macro-economische fenomenen als stagnatie en deflatie, ofwel op structurele verschuivingen. Beide elementen moeten echter in de analyse betrokken worden.

In zijn visie op de interactie tussen economische groei, investeringen en technologische vernieuwing is Svennilson eigenlijk een merkwaardige voorloper van latere, meer theoretische modellen van "embodied technological progress" (vgl. b.v. de analyse van Salter (1966) met Svennilson, p. 9-10) en dynamische post-Keynesiaanse visies op economische groei (vnl. Kaldor, 1962 en 1966; Cornwall, 1977).

Het is jammer dat post-Keynesiaanse auteurs de complexiteit van de economische groei soms gereduceerd hebben tot enkele essentiële wetten (b.v. de wet van Verdoorn (4)), waardoor hun beleidsaanbevelingen in de jaren zestig en zeventig dikwijls ook mechanisch waren. De basisidee van Kaldor, Myrdal en anderen, met hun sterke nadruk op "cumulatieve causatie" en "virtuous versus vicious circles" lijkt ons wel zeer belangrijk. (5) We verwijzen hier weer naar onze hypothese m.b.t. de uitputting van sectoriële levenscycli: het gaat daar eigen-

lijk om het omslaan van een "virtuous circle" in een "vicious circle".

B. Institutionele instabiliteit

Het gezegde dat ongelukken nooit alleen komen, is be-slist van toepassing op de economie. Het internationale institutionele kader dat de voorspoedige decennia vijf-tig en zestig mogelijk maakte, desintegreerde vrij snel op het einde van de jaren zestig. Dit valt voor ons on-der de noemer "institutionele instabiliteit". Weer kunnen we parallellen trekken met de jaren dertig; op dit terrein kunnen we zelfs van een opvallende analogie spreken. We werken dit hier kort uit.

Ondanks de pogingen om de goudstandaard en de open liberale wereldeconomie na de eerste wereldoorlog te herstellen, slaagde men er niet in om de stabiliteit van de vooroorlogse periode terug tot stand te brengen. Deze inspanningen mislukten omdat ze gebaseerd waren op de ver-onderstelling dat het eenvoudig herstel van de regels van de goudstandaard, automatisch de terugkeer van de inter-nationale monetaire stabiliteit van de "gouden jaren" tus-sen 1875 en 1914 zou meebrengen. De relatieve stabili-teit van deze vroegere periode was echter gegrondvest op een welbepaalde politieke en economische realiteit, nl. de dominerende positie van Groot-Brittannië. Na de eerste wereldoorlog was de Britse economie echter niet meer in staat om tegelijkertijd orde in eigen huis te houden én een internationale monetaire orde te garanderen. Deze laatste rol bestaat er vnl. in - toen net zo goed als vandaag - het vertrouwen in de eigen munt als reserve-eenheid te garanderen en kapitaal en krediet ter beschik-king te stellen van landen met betalingsbalansproblemen. Gedurende de jaren twintig werden de U.S.A. de belang-rijkste bron van internationaal kapitaal en krediet (fond-sen van bijstand, muntstabilisatie, enz...). Onder andere omwille van het overwicht van isolationistische politieke strekkingen binnen de U.S.A., waren zij echter niet be-reid alle verantwoordelijkheid voor de stabiliteit van het internationaal monetair systeem op zich te nemen. De ge-schiedenis is bekend. De over- en ondergewaardeerde posi-ties van de belangrijkste Europese munten na 1925 leidden tot grootscheepse speculatieve kapitaalbewegingen, die door de monetaire autoriteiten niet gestabiliseerd konden worden. De blijvende onenigheid over de oorlogsschulden (waarin de U.S.A. een centrale rol speelden) maakten een

billijke oplossing onmogelijk, zodat Duitsland afhankelijk werd van een voortdurende private kapitaalimport om haar oorlogsschulden te betalen. De instabiliteit van private internationale kapitaalstromen, in de hand gewerkt door de boom en de crash van de aandelenmarkt in New York, leidde uiteindelijk tot een financiële crisis in Europa. Enzovoort... Kindleberger (1973) heeft dit proces meesterlijk geanalyseerd.

Pas na de tweede wereldoorlog zouden de U.S.A. het "leiderschap" van de Westerse Wereld op zich nemen. Het Marshall-plan is de meest bekende uiting van dit leiderschap en van de lange-termijn visie van een Amerikaanse administratie die bereid was haar eigen korte-termijn belangen op zij te schuiven terwille van de opbouw van een welvarend Westeuropees kapitalisme.

De monetaire verwickelingen van de 12 laatste jaren kunnen gezien worden als een nieuwe uitgave van een oude scène. Tengevolge van de ongelijke economische ontwikkeling tussen Europa, Japan en de U.S.A., werd het voor de U.S.A. steeds moeilijker om tegelijkertijd de interne welvaart én de stabiliteit van de westerse wereld onder hun leiderschap te verzorgen. Zo droegen de pogingen van de Johnson-administratie om op beide fronten door te zetten - the Great Society en de oorlog in Vietnam - in belangrijke mate bij tot de latere acceleratie van de inflatie op wereldvlak en de ondermijning van de dollar. Dit culmineerde tenslotte in de "Connally-shock" van 1971 en de politiek van "benign neglect" na 1973. De monetaire instabiliteit van de jaren zeventig is een weerspiegeling van de onzekere verhoudingen en het gebrek aan coördinatie tussen de economische grootmachten. De directe economische kost van deze situatie kan als volgt samengevat worden:

- 1) wisselkoersonzekerheid, die op zichzelf een kost in de internationale handel is, en die de risicograad voor de investeerders verhoogt;
- 2) belangrijker is echter dat deze onstabiele situatie geleidelijk maar onvermijdelijk alle westerse landen gedwongen heeft over te schakelen op een restrictief monetair beleid (zie verder);
- 3) in plaats van een gecoördineerde reactie op het ontstaan van de OPEC-surplussen, is een proces van deflationaire afwenteling op gang gebracht.(6)

Block (1975) vat het gestelde probleem als volgt samen (7)
 "...the greater the openness of the world economy, the

greater the extent of international economic interdependence and the greater the need for institutions to manage the international economy in the same way central banks and national governments manage domestic economies. The problem is, of course, how one establishes such an international structure in a world of competing nation states. Three basic solutions to the problem exist: the exercise of this coordinating and managing role by one dominant and responsible power, the development of supranational institutions to which national governments cede important elements of economic sovereignty, and the development of an effective joint partnership among a number of major nations that would coordinate the world economy in their common interest. (...)

...the US no longer has the absolute economic superiority to fulfill that coordinating role. This leaves only the second or third solutions as possible means towards international economic coordination today... Governments would be extremely reluctant to turn over to an international agency the right to defend or improve their country's international position... Joint management would most likely involve significant shifts in US (and other countries') foreign and domestic policies".(8)

De installatie van de Reagan-administratie is een belangrijk moment in dit proces, m.n. een poging om de geschiedenis te herspelen. Zij probeert het vertrouwen in de dollar te herstellen en het ideologische en militaire leiderschap van de U.S.A. over de Westerse wereld opnieuw te bevestigen - dit keer ten koste van de binnenlandse welvaartsstaat. De contradictorische wijze waarop dit economisch vertaald wordt (een militair-geïnduceerde fiscale expansie, een monetaire restrictie) bleek echter bijzonder schadelijk voor de rest van de wereld (Bergsten, 1981).

De crisis als economisch-politiek proces: internationale deflatie en de conservatieve reactie

In de vorige paragraaf schetsten we structurele en institutionele factoren die een fase van "economische bloei" doen omslaan in een fase van "crisis". Een "crisis"-fase ontwikkelt een eigen dynamiek, waarin reacties inzake economisch beleid een belangrijke rol spelen. Om de crisis als proces te begrijpen, moet men evenzeer als de eigenlijke economische ontwikkelingen en relaties, ook een aantal politieke reacties analyseren.

We maken hier een onderscheid tussen:

- a) deflatoire mechanismen in de interactie tussen nationale economische beleidsvoeringen, en
- b) de vraag waarom een bewuste keuze voor een deflatoir beleid gemaakt werd.

a. Deflatoire mechanismen op wereldvlak (9)

Overeenkomstig de gekende definitie, ontstaat een deflatie wanneer het ex ante (geplande) aanbod de ex ante (geplande) vraag overtreft. Er zal dan een neerwaartse aanpassing plaatsgrijpen, waarbij de produktie ex post beneden het aanvankelijk geplande of gewenste niveau komt. Met een deflatoir mechanisme bedoelen we een proces waardoor dergelijke ex ante kloof tussen vraag en aanbod systematisch tot stand komt.

In de interacties tussen nationale economieën zijn dergelijke mechanismen belangrijk; de spelregels van internationale financiële markten en instellingen zijn daarbij doorslaggevend. We geven hier een kort overzicht van deze mechanismen.

1) Een transfer van koopkracht naar "low absorbers"

De rechtstreekse deflatoire gevolgen van de olieprijsstijgingen zijn reeds veelvuldig geanalyseerd. De meer traditionele Keynesiaanse interpretatie luidt dat de koopkrachttransfer naar de olieproducenten resulteert in een verhoging van de gemiddelde spaarneiging op wereldniveau, waardoor het ex ante sparen, het ex ante investeren overtreft. Gemiddeld genomen hebben de OPEC-landen immers een relatief lage absorptiecapaciteit. Vandaar het belang van het recyclageproces en ook het voorstel om de OPEC-overschotten over te hevelen naar ontwikkelingslanden met een grotere absorptiecapaciteit (b.v. in Balogh en Graham, 1979).

Dit is ongetwijfeld een element van het deflatoire proces. Het is echter moeilijk om hiermee de blijvende vertraging van de wereldhandel sinds 1973-74 te verklaren. De economisch-politieke aanpassingsreacties van de industrielanden op de transfers lijken ons een belangrijker element. Deze aanpassingsreacties hebben drie kenmerken: ze zijn asymmetrisch, ze leiden tot rechtstreekse tegenstijdingheid in de "externe objectieven" van de industrielanden en ze zijn vooral gericht op het bestrijden van de inflatie.

2) Het asymmetrisch karakter van de aanpassing tussen deficit- en surpluslanden

Deze asymmetrie is een bekend onderwerp uit debatten over het internationaal monetair systeem, dat reeds bij het tot stand komen van het stelsel van Bretton Woods op de agenda stond. De spelregels van de internationale financiële instellingen (het IMF en daarbij aanleunend de private financiële sector) zijn van die aard dat bij betalingsbalansonevenwicht de druk tot aanpassing volledig rust op het deficitland en niet op het surplusland. Surpluslanden worden in feite vrij gelaten in hun economisch gedrag. Het aanpassingsmechanisme heeft daardoor een deflatoire richting. Het gerealiseerde wereld-output-niveau ligt beneden het gewenste niveau.

Indien de externe onevenwichten niet groot zijn, dan is deze deflatoire vertekening niet zo belangrijk; indien de externe onevenwichten echter groot worden - zoals ten gevolge van de oliecrisis - wordt de asymmetrie van het aanpassingsproces bijzonder belangrijk. De Cambridge Economic Policy Group (CEPG) illustreert met een eenvoudig model van de wereldeconomie hoe dit in de jaren zeventig tot een aanzienlijk verlies aan produktie en werkgelegenheid heeft geleid (Cambridge Economic Policy Review, 1980).

De bereidheid van een aantal olie-importerende ontwikkelingslanden om grote schulden te maken, werkte aanvankelijk als een tegenkracht in dit proces. Maar omwille van factoren die we verder uiteenzetten, is deze "uitweg" voor de groei van de wereldhandel ondertussen moeilijker geworden.

3) Niet-verzoenbare externe doelstellingen van de industrielanden

Na beide oliecrisissen probeerden de industrielanden - ieder voor zich - het onevenwicht op hun betalingsbalans te herstellen door een grotere netto-export van industriële produkten. Het was uiteraard onmogelijk voor alle industrielanden om deze doelstelling simultaan te realiseren, boven het niveau van OPEC's gestegen absorptie van industriële produkten. Dergelijke onverzoenbaarheid van externe doelstellingen heeft op zichzelf een deflatoir karakter; via inkomensaanpassingen leidt het nog eens tot een extra-verlies van output en werkgelegenheid op wereldvlak.

(10)

4) *Het internationale matigingsopbod*

Om verschillende redenen wordt sinds 1975 ongeveer in alle Westerse landen gepleit voor een matiging van de reële loonkost: (1) hetzij om een grotere netto-export van industriële producten te kunnen realiseren - dit sluit aan bij het vorige punt, (2) hetzij om het hoofd te bieden aan de "toegenomen internationale concurrentie", (3) hetzij om meer ruimte te maken voor winstinkomens en dus investeringen, gekoppeld aan de nood tot een versnelde industriële herstructurering.

De theoretische achtergrond van het eenzijdige loonkostenbeleid is niet erg overtuigend: internationale competitiviteit wordt gereduceerd tot loonkostencompetiviteit, met verwaarlozing van technologische en andere factoren (zie Vandenbroucke, Moulaert; Polekar, 1981); oorzaken en gevolgen van de recessie worden deels door elkaar gehaald bij de vaststelling van gestegen loonaandeel; het probleem van de effectieve vraag, noodzakelijk voor een grotere investeringsinspanning wordt uitgeschakeld (zie Van Ewijk, et al. 1981).

Wanneer enkele sleutellanden overschakelen op dit beleid, voelen uiteindelijk alle industrielanden zich gedwongen het toe te passen. Het gevolg is dubbel:

- het netto-competiviteitseffect voor individuele landen is gering;

- er ontwikkelt zich een deflatoire druk op de vraag, rechtstreeks en onrechtstreeks:

- a) rechtstreeks via de trager stijgende of dalende koopkracht van de loontrekkenden;

- b) onrechtsreeks omdat met de loonmatiging de belastingbasis trager aangroeit. Dit zet de overheidsfinanciën extra onder druk, zodat de matigingspolitiek daar evenredig doorgevoerd moet worden.

5) *Een toegenomen gevoeligheid van de nationale economische politiek aan speculatieve kapitaalbewegingen*

Het stelsel van Bretton Woods is uiteengevallen in een situatie van ongecontroleerde inflatie. Heel wat economen argumenteerden dat een systeem van vlottende wisselkoersen een grotere autonomie zou geven aan de nationale autoriteiten, vooral op het vlak van de monetaire controle.

De ervaring van enkele jaren wijst echter uit dat wijzigingen in fiscale en monetaire politiek, via verwachtingseffecten en cumulatieve reacties, aanleiding geven tot enorme slingerbewegingen in de wisselkoersen. Een

systeem van vlottende wisselkoersen werkt in deze zin eerder destabiliserend dan stabiliserend, en geeft geen reële autonomie aan monetaire autoriteiten.

Tegelijkertijd is ook de effectieve interventiemogelijkheid van de Centrale Banken op de valutamarkten verminderd, o.a. omdat de officiële reserves in hun landen klein zijn geworden in vergelijking met de vlottende internationale liquiditeiten. Omdat rechtsreeks interventies de positie van de munt slechts in beperkte mate kunnen ondersteunen, moet het hele beleidsinstrumentarium van de overheid gericht worden op het vertrouwen in haar munt. Gezien de rol van speculatieve verwachtingen op de geldmarkten, impliceert dit voor vele landen een standvastig restrictief beleid, van zodra enkele sleutellanden een restrictief beleid aankleven.

In tegenstelling tot wat men verwachtte, heeft het wegvallen van geordende wisselmarkten uiteindelijk toch geleid tot een situatie waarin deflatoire impulsen zich snel voortplanten van de ene economie op de anderen. Deze ontwikkeling is geleidelijk gebeurd. Na 1975 kon men de OESO-landen grosso modo indelen in twee groepen: (1) landen met lage inflatie en relatief sterke daling van de werkgelegenheid, en (2) landen met hoge inflatie en minder sterk dalende of stabiele werkgelegenheid (Maddison, 1980). De eerste groep heeft een restrictief monetair beleid a.h.w. "opgelegd" aan de tweede (Nakamae, 1981).

Dit restrictieve klimaat dreigt nu ook een belangrijke uitweg voor de export van de industriële landen af te sluiten. Tijdens de jaren zeventig ondersteunden een aantal ontwikkelingslanden en semi-geïndustrialiseerde landen de groei van de wereldhandel door enorme internationale schulden aan te gaan. Tijdens de ergste inflatie-jaren was de reële rente immers zeer laag tot negatief. Deze landen komen nu in een zeer moeilijke positie, vermits de nominale rente hoog blijft, terwijl de inflatie sterk teruggedrongen is. De meeste financiële waarnemers wijzen daarenboven op een fundamentele ommekeer in de houding van de banken en de financiële markten in de loop van 1981-1982. Van een periode van sterk krediet-expansie en recyclage, is men terecht gekomen in een periode gedomineerd door "voorzichtigheid". Daardoor komt het internationale kredietsysteem onder scherpe druk te staan. Hierdoor is het gevaar voor een werkelijke depressie niet uit te sluiten.

b. De bewuste keuze voor een deflatoir beleid

De hier aangehaalde mechanismen geven op zichzelf geen sluitende verklaring voor het deflatoir klimaat op wereldvlak. Indien alleen deze 5 mechanismen schuldig zijn, dan zou b.v. een gecoördineerd, internationaal Keynesianisme een relatief voor de hand liggende oplossing bieden. Waarom vindt dergelijke oplossing echter zo weinig gehoor - zoals de OESO met de locomotief-strategie heeft moeten ervaren? Anders geformuleerd: waarom hebben enkele zgn. sterke industrielanden na 1974 een bewuste keuze gemaakt voor een restrictief beleid? Waarom heeft deze optie uiteindelijk ook politiek gezegevierd in Groot-Brittannië en - althans op monetair vlak - in de U.S.A.?

Na de eerste olieschok werd de bestrijding van de inflatie het centrale beleidspunt in de meeste OESO-landen (in Groot-Brittannië pas na 1976, en de U.S.A. pas na 1978). De combinatie van een sterke prijsinflatie en een niet-accomoderende, zelfs restrictieve monetaire politiek, resulteerde vanaf 1974-75 in een scherpe reële "money squeeze". (11) Technisch-economisch ging het daarbij om een merkwaardige reactie: een inflatie die vooral accelereerde omwille van een "cost-push" (olieprijzen), werd behandeld alsof het een "excess-demand" inflatie betrof. Dit was de voor de hand liggende kritiek van veel Keynesianen. Orthodoxe Keynesianen kunnen dergelijk beleid slechts interpreteren als irrationeel. In politieke termen is dit restrictieve beleid echter zeer rationeel. In plaats van een expliciet maatschappelijk ingrijpen in de inkomens- en prijsvorming na de olieschok, worden een monetaire deflatie en stijgende werkloosheid gebruikt om de reële inkomensweerstand van de vakbeweging te doorbreken.

Men moet daarbij opmerken dat het gevoerde deflatiebeleid sociaal conservatiever is dan strikt "technisch" noodzakelijk. Vooral sociale overheidsuitgaven en de koopkracht van loon- en weddetrekkenden worden getroffen. Technisch is een drastische belastingsverhoging voor hoge inkomens, een vermindering van inkomens uit vermogen en een inkrimping van militaire uitgaven even inkomensbeperkend: deze voorstellen vinden echter weinig gehoor bij de typische "austeriteits"-regering.

De functie van dit beleid is disciplinerend t.a.v. de arbeidersbeweging, die in een klimaat van werkonzekerheid gedwongen wordt belangrijke stappen achteruit te zetten. Alhoewel een deflatie-politiek op korte termijn ongunstig is voor de industriële produktie en de bedrijfswinsten,

kan het op iets langere termijn kapitalistische maatschappelijke verhoudingen consolideren en versterken. Dit is bijvoorbeeld de enige rationaliteit die men kan aanvoeren voor het "beleid Thatcher" in Groot-Brittannië.

Om deze rationaliteit van de conservatieve reactie te begrijpen, moeten post-Keynesiaanse economen zich o.i. volgende vraag stellen: "Kon een nationaal full employment kapitalisme (met de sociale instituties en spelregels die we gekend hebben) op lange termijn een stabiel sociaal-economisch systeem blijven - zelfs los van het internationaal kader waarin dit moest gebeuren?" Kalecki stelde precies dit probleem in een haast profetisch essay uit 1943: "...the maintenance of full employment would cause social and political changes which would give new impetus to the opposition of the business leaders (tegen Keynesiaanse overheidsbestedingen). Indeed, under a regime of permanent full employment, 'the sack' would cease to play its role as a disciplinary measure. The social position of the boss would be undermined and the self assurance and class consciousness of the working class would grow. Strikes for wage increases and improvements in conditions of work would create political tension. It is true that profits would be higher under a regime of full employment than they are on the average under *laissez-faire*, (12) and even the rise in wage rates resulting from the stronger bargaining power of the workers is less likely to reduce profits than to increase prices, and thus affects adversely only the rentier interests. But 'discipline in the factories' and 'political stability' are more appreciated by the business leaders than profits" (Kalecki, 1971, p. 140).

Men kan niet ontkennen dat de langdurige situatie van volledige tewerkstelling de arbeidersbeweging in de meeste Westerse landen in het begin van de jaren zeventig maatschappelijk in een sterke positie gebracht had. Kwalitatieve onvrede met hiërarchische bedrijfsverhoudingen en geïndustrialiseerde leefpatronen werd in een aantal landen a.h.w. "afgekocht" met uitzonderlijke stijgingen van de nominale lonen, die mee de inflatiespiraal aanwakkerden. Inflatie is een nevenprodukt van onopgeloste spanningen over de inkomensverdeling, zowel internationaal (OPEC-industrielanden), als nationaal (13) (voor een systematische uiteenzetting zie b.v. Rowthorns conflict-model van inflatie; Rowthorn, 1977).

Het bestrijden van de inflatie met behulp van een so-

ciaal selectieve deflatie, is o.i. in essentie een politiek antwoord op een politiek probleem.

Besluit: voor een brede theoretische conceptie

Voor een goede analyse van de economische crisis, lijkt het ons nuttig verschillende theoretische benaderingen die op het ogenblik naast elkaar bestaan, dichterbij elkaar te betrekken:

- een "dynamisch" Keynesianisme, dat de wisselwerking tussen vraag en aanbod in economische processen benadrukt; we verwijzen hier als voorbeeld naar het werk van Sverdrup en naar de cumulatieve causatietheorieën van Myrdal, Kaldor en post-Keynesianen zoals Cornwall.

Het soms mechanisch karakter van deze laatste theorieën kan o.i. verrijkt worden door empirisch onderzoek naar de determinanten van technologische evoluties, productcycli, "leading sectors", enz...

- een Keynesiaanse analyse van (nationale) inkomensaanpassingen in de wereldeconomie waarvan het gesloten karakter benadrukt moet worden.

Deze post-Keynesiaanse en Keynesiaanse elementen geven o.i. slechts een gedeeltelijk inzicht. Zij moeten verbonden worden met:

- institutionele benaderingen van de internationale monetaire en commerciële crisis (zoals b.v. uitgewerkt door de school van Kindleberger). Dergelijke institutionele benaderingen verduidelijken de politieke voorwaarden voor "demand management" op wereldvlak;
- institutionele benaderingen van de arbeidsmarkt, de strijd om de inkomensverdeling, enz., wat de politieke voorwaarden voor een nationaal "demand management" aan geeft.

We zouden deze synthese het etiket geven van een structureel georiënteerde politieke economie. ("Structureel" gedefinieerd zoals in par. 1; dit contrasteert dus met een volkomen geaggregeerde beoefening van de macro-economie.) Men kan ons hier een buitensporige, eclectische benadering verwijten. Ons inziens is de geschetste synthese echter rijker dan de gangbare synthese van "de post-Keynesiaanse stroming". (14)

Dergelijke benadering wijkt af van het idealistisch positivisme dat veel economisch werk beheerst. Om tot testbare uitspraken te komen moet dit positivisme zich noodzakelijkerwijze beperken tot kwantificeerbare relaties tussen objecten; de onderzoeker mist aldus kwalitatieve

aspecten in economische processen, evenals de structurele relaties tussen verschillende economische en sociale processen (F. Moulaert, 1982). Ook institutionele elementen zijn beslist niet te verzoenen met het enge beeld van de nutsmaximaliserende homo economicus dat de idealistisch-positivistische economiebeoefening beheerst. Zelfs als wetenschappelijke abstractie is de hypothese van de homo economicus een verkeerde specificatie van het relevante menselijke gedrag, zowel in economisch-politieke besluitvorming, als in bedrijfsmanagement, (15) syndicale organisatie, enz.

6.2. De bijdrage van post-Keynesiaanse economen tot de bestrijding van de werkloosheid.

De post-Keynesiaanse economen hebben bij het bestrijden van de economische crisis een bijzondere wetenschappelijke taak te vervullen. Zij dienen de Keynesiaanse erfenis verder te valoriseren en te verrijken. Aansluitend op de analyse in Deel I betekent dit dat de post-Keynesianen de economische illusies van de neo-liberale reactie aan de hand van geactualiseerde Keynesiaanse inzichten moeten doorprikken en dat ze een wetenschappelijke basis voor de internationale coördinatie van de nationale economische politiek moeten uitwerken.

In het vorige deel argumenteerden we dat het deflatoir beleid een specifieke politieke rationaliteit heeft. Post-Keynesiaanse economen kunnen zich niet onttrekken aan een analyse en kritiek van deze politieke rationaliteit. Ons inziens impliceert dit dat ze de beleidswaardenschaal van het Keynesianisme (inkomensstijging door groei van de welvaart en door volledige werkgelegenheid) moeten aanvullen met fundamentele sociale en ecologische waarden.

In de rest van deze paper behandelen we kort deze verschillende "taken" van de post-Keynesiaanse stroming; deze behandeling is uiteraard niet exhaustief.

De liberale marktillusies doorprikken

De economische rechtvaardiging van het conservatief beleid berust in essentie op pre-Keynesiaanse ideeën, zoals het geloof in de evenwichtsherstellende kracht van het prijsmechanisme en in de wet van Say.

A. Sterk geloof in het prijsmechanisme, zowel op arbeids- als produktmarkten

Heel wat verschillende stellingen spruiten voort uit dit geloof. Het monetaristische credo van het begin van de jaren zeventig, volgens hetwelk een restrictieve geldpolitiek relatief spoedig de inflatie kan verminderen, is het meest bekende voorbeeld. Ondertussen is gebleken dat bij een volgehouden restrictieve geldpolitiek de inflatie slechts met grote vertraging afneemt, terwijl de produktie inmiddels het grootste negatief gewicht van het effect ondergaat. Het oude postulaat van J.M. Keynes dat in een kapitalistische economie de prijzen neerwaarts rigied zijn en dat bijgevolg de hoeveelheden en niet de prijzen zich aanpassen, krijgt dus opnieuw zijn gelijk.⁽¹⁶⁾ Het resultaat van de restrictieve politiek is stagflatie.

Een andere variant is de stelling dat vlottende wisselkoersen evenwichtsherstellend zijn in de internationale handel en het internationale geldverkeer. We weten ondertussen dat een aantal "perverse" reacties op de wisselmarkten, tussen de wisselmarkten en de geldmarkten (overshooting) en op de goederenmarkten (J-curve) het systeem van vlottende wisselkoersen in hoge mate destabiliserend maken.

B. Geloof dat het aanbod steeds de vraag creëert

In par. 6.1. vermeldde we reeds het loonmatigingsbeleid en de verschillende argumenten waarop het zich kan beroepen. Eén van de postulaten van het simplistische "loonkostenmodel" dat o.m. in België veel gehanteerd wordt ter verklaring van de crisis, is dat een aanbod dat voldoende competitief is, automatisch een afzet vindt. Bijgevolg zal het herstel van de loonkostcompetitiviteit van de Belgische ondernemingen de werkgelegenheid doen toenemen. Vooreerst steunt dit model exclusief op de werking van het prijsmechanisme in de internationale concurrentie. Maar vooral verwaarloost het de macro-economische verdelingsproblemen en de voor- en achterwaartse bindingen tussen sectoren. Loonmatiging betekent matiging van de koopkracht van de werkende bevolking. Aangezien de finale vraag naar consumptiegoederen door de gezinnen het gros van de afzetmogelijkheden bepaalt, lijkt het onwaarschijnlijk dat eventuele grotere winstmarges voor de bedrijven zullen leiden tot investeringen die voldoende zijn om de achteruitgang in de vraag van de gezinnen te compenseren. De bedrijven investeren immers in functie van de afzetmogelijkheden

die zich omwille van het interdependent karakter van de economie, vooral op de markten voor verbruiksgoederen situeren. Het neoliberale tegenargument dat deze kritiek alleen zou opgaan voor een gesloten economie, is bedenkelijk. Dit tegenargument houdt in dat bij een verbetering van de competitieve positie de afzetmogelijkheden in het buitenland vergroten. Het is bij deze stap in het wetenschappelijk discours dat de orthodoxe economen zich gaan vastprikken op loonkostgegevens, waaraan ze onmiddellijk expansiemogelijkheden op buitenlandse markten, niet in het minst in de directe buurlanden, koppelen. Hierbij verwaarlozen ze de dynamiek van de internationale concurrentie en het gebrek aan coördinatie in het economisch beleid van de nationale staten.⁽¹⁷⁾

Het probleem van de coördinatie

Het probleem van de coördinatie van economische beslissingen moet een belangrijke plaats innemen in post-keynesiaanse beleidsvoorstellen. Dit probleem heeft twee belangrijke facetten, nl. de internationale kapitalistische concurrentie tussen bedrijven en de concurrentie in het economisch beleid van de nationale staten.

A. De kapitalistische concurrentie

A. Schumpeter heeft de kapitalistische concurrentie geïdentificeerd als een "creatieve destructie". In figuur 1 van het eerste deel van dit essay hebben we geïllustreerd hoe de ondernemingsstrategieën in een stagnerend internationaal economisch klimaat tot een vicieuze cirkel van werkloosheid, afzetproblemen en groeiende deficits op de staatsfinanciën voeren. Het lijkt ons bijgevolg zinniger de internationale concurrentiedynamiek in een periode van stagnatie als "destructieve destructie" te betitelen. Dit betekent niet dat er bij verschillende rondjes op die vicieuze cirkel geen technologische creativiteit tot uiting zou komen, maar wel dat de herstructurering van het aanbod op zichzelf de economie niet uit de slop kan halen.

In die zin staan wij sceptisch tegenover een overdreven klemtoon op innovatiebeleid, zoals dit voortvloeit uit neo-Schumpeteriaanse lange golf-analyses (b.v. Mensch, 1975; Van Duijn, 1979).

In de mate dat een innovatie-beleid zonder begeleidend vraag-herstellend beleid werkelijk impact zou kunnen hebben, zullen de technologische innovaties die de meeste bedrijven toepassen, niet zozeer gericht zijn op expansie

en nieuwe werkgelegenheid, maar wel op de concurrentiestrijd in stagnerende markten, m.a.w. op kostenbesparing en rationalisatie.

B. Macro-economisch beleid: een internationaal Keynesianisme als alternatief tegenover competitieve deflaties

Zoals we betoogden in Deel I zijn de aanpassingsreacties van de nationale staten in de crisis deflatoir: (1) omwille van de ingebouwde asymmetrie in het internationaal monetair systeem; en (2) omwille van het gebrek aan coördinatie, wat enerzijds leidt tot niet-verzoenbare externe doelstellingen en anderzijds tot het algemene matingsopbod.

Siebrand (1981) heeft het coördinatieprobleem treffend geïllustreerd met een oefening op basis van het model van het Nederlandse Centraal Planbureau. Naargelang men wel of niet inrekenet dat de rest van de wereld eenzelfde beleidskeuze maakt als Nederland, komt men tot heel tegengestelde beleidsaanbevelingen voor Nederland zelf. Wanneer men er van uitgaat dat de buitenlandse regeringen optreden zoals de Nederlandse, dan wordt een expansief budgettair beleid en niet een restrictief beleid optimaal.

Eénmaal het inzicht verworven is dat de wereldeconomie een gesloten systeem vormt, ligt een internationaal Keynesianisme voor de hand: het vergroten van de effectieve vraag op wereldvlak. Dit kan gebeuren (1) door het gecoördineerd aanzwengelen van de economische groei in de surpluslanden (een locomotief-strategie); (2) door een zo ruim mogelijke afspraak tussen de industrielanden om op een meer expansief beleid over te schakelen (18) (bv. het voorstel van de ETUC dat alle Europese OESO-landen hun publieke investeringen met 1% van het BNP verhogen; ETUC (1982)); (3) door een massale transfer van middelen naar landen met een hoge bestedingsquote, zoals veel ontwikkelingslanden. Dit is een onderdeel van het korte termijn noodprogramma voorgesteld door de Brandt-commissie (North-South: a programme for survival, p. 276).

Bij een aantal politici en economen groeit het besef dat een nieuw internationaal kader een voorwaarde is voor een uitweg uit de crisis. Naast het rapport van de Brandt-commissie kunnen we ook verwijzen naar het "Wereldplan van de Arbeid" van Tinbergen, Den Uyl, Pronk en Kok, de recente oproepen van President Mitterrand, de vele discussies over de NIEO (Nieuwe Internationale Economische Orde). Een of andere vorm van internationaal Keynesianisme

is daarbij steeds min of meer duidelijk aanwezig. De uitwerking van deze idee vormt o.i. één van de belangrijkste onderzoeksopdrachten van de economische wetenschap voor de komende jaren. De stap van een Keynesiaanse analyse van de internationale deflatiespiraal naar beleidsvoorstellen is immers geen eenvoudige stap. Indien dergelijke beleidsvoorstellen vanwege economen zich zouden beperken tot recepten voor een algemene stimulering van de wereldhandel (een heruitgave van de locomotief-strategie b.v.), dan zou dit een zeer ontoereikend antwoord bieden op de crisis.

Een internationaal Keynesianisme kan slechts bijdragen tot een uitweg uit de crisis (1) indien men daarbij ook rekening houdt met nieuwe, technologische aspecten van de crisis; (2) met de zeer ongelijke economische uitgangssituatie in verschillende landen, en (3) indien men ook een antwoord heeft op de politieke factoren die dergelijk herstelprogramma blokkeren. Deze voorwaarden impliceren - weer eens - dat een (internationaal) Keynesianisme zonder een expliciete (internationale) sociale waardenschaal geen echte oplossingen biedt.

(1) Technologische aspecten van de economische crisis

Gezien de autonome rol die de technologische vooruitgang in de crisis speelt, zal een internationaal Keynesianisme dat zich alleen richt op de versnelling van de groei, het werkloosheidsprobleem niet aan kunnen. Alleen door een buitengewoon sterke groei van het economisch product zou men de huidige werkloosheid kunnen opslorpen en het arbeidsuitstotend effect van de produktiviteitsstijging tegenhouden. Zo berekende de CEPG welk groeipercen-tage de nationale economieën in 1981-85 moeten bereiken om de werkloosheid tegen 1985 tot 5% van de beroepsbevolking terug te schroeven. Uit tabel 2 blijkt dat deze vereiste groeicijfers zeer hoog liggen en in vijf van de negen landen de groeivoet van de uitzonderlijke jaren zestig zelfs overtreffen.

Bovendien is het best mogelijk dat de toepassing van de nieuwe technologieën de arbeidsproduktiviteit nog zal opvoeren; dat we hier m.a.w. een eerder conservatieve schatting van de vereiste produktiegroei bekeken hebben. Het lijkt ons dan ook ondoenbaar om zonder drastische werktijdverkorting een succesvol werkgelegenheidsbeleid te voeren.

Tabel 2. Werkelijke groeivoeten van het BNP (% per jaar) in vergelijking met de groeivoeten vereist om de officiële werkloosheid tot 5% van de beroepsbevolking terug te brengen.

	1960-1969* werkelijke groei	1973-1981 werkelijke groei	1981-1985 vereiste groei
Duitsland	5,2	1,7	3,5
Frankrijk	5,7	1,9	6,5
Italië	5,9	1,6	6,5
Nederland	5,5	1,1	4
België	4,9	0,7	7
VK	3,1	0,2	5,5
Ierland	5,9	1,6	6,5
Denemarken	5,2	0,4	4
EG	5	1,3	5,5

Bron: CEPG, *Economic Policy Review* (Cambridge), Dec. 1981; *European Economy*, Nov. 1981

* = BBP

(2) *De ongelijke economische uitgangssituatie in verschillende landen*

De baten van een sneller groeiende wereldhandel zullen ongelijk verdeeld zijn over de verschillende landen. Zelfs binnen de OESO of binnen Europa zijn sommige landen veel beter geplaatst om voordeel te halen uit een internationale relance dan andere. Dit heeft vooral te maken met hun sterkere en modernere industriële structuur.

De idee van een locomotief-strategie vloeit precies voort uit deze verschillen. Het beeld van de locomotief beschrijft goed het feit dat de sterkere landen (Duitsland, Japan) de trein zouden trekken. De metafoor van een trein is echter vals wat betreft het uiteindelijk effect: de ene wagon zou immers sneller moeten blijven rijden dan de andere, onafhankelijk van de wensen van de passagiers, wil men te grote betalingsonevenwichten vermijden.

Gezien de bestaande verschillen in industriële competitiviteit en gezien de noodzaak tot extern evenwicht binnen een internationaal vrijhandelskader, leidt een versnelling van de wereldhandel - en zeker de loco-

motief-strategie - tot een hiërarchie van sterk uiteenlopende groeivoeten. Deze hiërarchie zou vermoedelijk helemaal niet beantwoorden aan de hiërarchie van "gewenste" groeivoeten, b.v. de groeivoeten die vereist zijn om de werkloosheid te verminderen. Tabel 2 illustreert dit, zij het op vrij ruwe wijze: we merken dat de vereiste groeivoeten sterk uiteenlopen voor de verschillende Europese landen, vooral tengevolge van verschillen in het huidige werkloosheidspeil. Een vergelijking tussen de Duitse en de Belgische "vereiste groei" b.v. is in dit opzicht treffend. De noodzaak tot extern evenwicht maakt het onmogelijk zulke uiteenlopende groeivoeten gedurende enige jaren aan te houden - tenzij er enorme verschuivingen in internationale competitiviteit en marktaandelen zouden plaatsgrijpen. De spontane verdeling van de opbrengsten van een sneller groeiende wereldhandel zou de bestaande discrepanties vermoedelijk eerder versterken dan afzwakken. Op zichzelf is een stimulering van de wereldhandel dus géén bevredigend antwoord.

Een puur internationaal Keynesianisme lost de energieafhankelijkheid en de traditionele industriële structuur, typische problemen van de zwakkere industrielanden, niet op. Een gepland investeringsbeleid is noodzakelijk om de energieafhankelijkheid te verkleinen en de progressieve produkten een zwaarder gewicht in de industriële produktie te geven. Hiervoor is een selectief expansiebeleid, gebaseerd op selectieve investeringen voor rationeel energieverbruik en een kwalitatieve verbetering van het industrieel pakket vereist.

(3) *Politieke blokkeringen*

In deel I wezen we erop dat een deflatiebeleid een specifieke politieke functie heeft; het traditionele Keynesianisme heeft zijn aantrekkelijkheid als gemakkelijk "maatschappelijk compromis" verloren.

Alhoewel deze politieke blokkeringen een nationaal fenomeen zijn, geconcentreerd in enkele Westerse mogelijkheden, vormen ze op zichzelf al een belangrijke rem op een "internationaal" keynesianisme. Ook op internationaal vlak bestaan echter politieke blokkeringen tegenover vraag-bevorderende voorstellen. Men weet dat de Amerikaanse (en ook de Westduitse) regering bijzonder weigerachtig staan tegenover concrete voorstellen van Derde Wereldlanden, die zouden toelaten hun koopkracht te verhogen (b.v. de vroeger voorgestelde *link* tussen

Speciale Trekkings Rechten en Ontwikkelingshulp, e.a.). Uiteindelijk gaat het daarbij om de politieke controle over de verdeling van de koopkracht in de wereld en het handhaven van de disciplinerende kracht van het liberale wereldsysteem over de individuele staten. Men botst dus in zekere zin op gelijkaardige politieke grondproblemen als bij het nationale Keynesianisme.

Vooraf dank zij de UNCTAD-conferenties, groeit er nu een literatuur die deze internationale organisatie - en controleproblemen rechtstreeks of onrechtstreeks behandelt. (19)

Voor een sociale en ecologische waardenschaal

Men kan zich voorstellen dat de leiders van de Westerse industrielanden uiteindelijk toch gewonnen worden voor een nieuwe groeistrategie, gebaseerd op een internationaal Keynesianisme, waarbij de geschetste politieke blokkeringen omzeild worden, zonder dat aan de inkomens- en machtsverhoudingen op wereldvlak iets verandert. Een locomotief-strategie, gericht op een relance van de wereldhandel is hier een voorbeeld van. Aan industrielanden met structurele problemen zou dit een welgekomen ademruimte geven, doch geen duurzame oplossing voor deze problemen; het gros van de ontwikkelingslanden zou slechts matig betrokken worden bij dergelijke relance. Maar een meer fundamentele kritiek is dat dergelijke strategie ook geen rekening zou houden met sociale en ecologische bekommernissen, of deze bekommernissen zelfs zou doorkruisen.

De ervaring van de na-oorlogse welvaartstaat is in dit opzicht leerrijk. De Keynesiaanse groeistrategie heeft de maatschappelijke tegenstellingen eigenlijk toegevoegd. Door zich louter te richten op groei en conjunctuurstabiliteit heeft de toepassing van Keynes' inzichten de machts- en inkomensongelijkheid van het liberale kapitalisme eigenlijk bestendigd. Dit is niet vreemd aan de theoretische opvattingen van Keynes zelf. Hoewel hij vaag sociaal geïnspireerd was, bleef het toch vooral zijn bedoeling het vrije marktgedrag te versterken door de ondersteunende rol van de overheid (Hale, 1976; Vandembroucke, 1981 b).

Indien hetzelfde pure groeiscenario zich nu nog eens zou herhalen op het niveau van de OESO, of van de wereld, dan worden een hele reeks fundamentele problemen alleen maar verschoven. De uitputting van grondstoffen, de te-

loorgang van het milieu, de zeer ongelijke verdeling van de rijkdom en van de economische beslissingsmacht zouden niet ongedaan gemaakt worden. De crisis van de welvaartsstaat zou uiteindelijk gereproduceerd worden op een hoger niveau.

Besluit: de nood aan een praktische internationale strategie

Uit de voorgaande discussie weerhouden we een "internationaal Keynesianisme" als een belangrijk instrumenteel kader in onze analyse en aanpak van de crisis. Dit wijst meteen op de noodzaak van coördinatie op wereldvlak en de nood aan een meer expansief klimaat op wereldvlak. Dergelijke internationale coördinatie zou voor ons een kader moeten vormen waarin nationale programma's van structurele economische verandering gemakkelijker realiseerbaar zijn, of zelfs bevorderd worden: ontwikkelingsprogramma's gericht op de meest dringende behoeften van de bevolking in de Derde Wereldlanden; de overgang naar een nieuw model van economische groei in de industrielanden, met een belangrijke plaats voor herverdeling van de arbeid, energiebesparing en milieubeleid.

Op korte termijn is de verwachting van een mondiale coördinatie echter volkomen utopisch. Zelfs de idee van een gezamenlijke Europese relance (cfr. het geciteerde ETUC-voorstel) is niet realistisch, gezien de actuele politieke situatie in Groot-Brittannië en West-Duitsland. Men mag dus de uitvoering van een nationaal alternatief beleid niet volledig afhankelijk maken van een wereldwijde consensus voor een andere aanpak. Dit zou elke veranderingsdynamiek verlammen. Deze overweging betekent dat we als economen niet zozeer "ideale" wereld-coördinatiescenario's moeten uitdenken: we moeten integendeel een praktische strategie ontwerpen, om de huidige internationale impasse stapsgewijs te doorbreken. Als een eerste stap moet dergelijke strategie o.i. vooral de klemtoon leggen op enkele essentiële hervormingen in het internationaal financieel-economisch systeem, waardoor individuele landen tenminste meer speelruimte krijgen voor een expansiever beleid. Slechts op die manier kan het internationaal cumulatief en dwingend karakter van een deflatie doorbroken worden.

Cruciale agenten in het internationaal deflatieproces zijn de financiële markten en de internationale financiële instellingen. Zij bepalen immers de marges van

de nationale economische politiek. Hervormingen zullen dus op de eerste plaats daar moeten gebeuren. Wij zien zulke hervormingsstrategie op twee niveaus:

1) op wereldvlak: welke veranderingen in internationale financiële instellingen zijn noodzakelijk? Welke nieuwe coalities en vormen van samenwerking moet men daartoe tot stand brengen (b.v. Europese landen - ontwikkelingslanden)? Quid met het principe van de vrijhandel en het toenemende protectionisme?

2) vooral op Europees niveau zouden op korte termijn een aantal stappen gezet kunnen worden:

- de hervorming van het Europees Monetair Systeem in de richting van meer wederzijdse kredietverlening bij betalingsdeficits en van scherpere kapitaalcontrole. Het ontstaan van een extern tekort is vandaag immers de voornaamste rem op elk alternatief beleid - cfr. de Franse ervaring onder Mitterrand.
- mogelijkheden tot Europese blokvorming inzake rentepolitiek; mogelijkheden voor min of meer gecoördineerde relance tussen deelgroepen van Europese landen.
- de mogelijkheid om tot een lange termijn-akkoord met OPEC te komen, enzovoort...(zie Cripps, Vandenbroucke, Ward, et al., 1982).

Vandaag kan ook dit nog zeer veraf en onrealistisch lijken. Een dergelijke internationale en Europese strategie is nochtans een noodzakelijke voorwaarde om uit de crisis te geraken.

Nationale alternatieven

De verhouding tussen internationale en nationale strategieën is niet eenvoudig. Een nationale strategie heeft de beste kans op slagen indien de internationale context gunstig is. Maar die context is voorlopig niet gunstig. Vandaar dat men ook over concrete nationale antwoorden moet beschikken, die uitgevoerd kunnen worden in een geblokkeerde internationale toestand.

In de volgende paragrafen beperken we ons daarom tot alternatieven op nationaal niveau. We geven aan welke de fundamentele doelstellingen zijn van een alternatief economisch beleid op dat niveau. En om te illustreren welke marges men eventueel kan aanspreken binnen het huidig internationaal klimaat, werken we één voorbeeld uit, nl. arbeidsduurvermindering (ADV). We herhalen dat bij een internationale of regionale coördinatie (b.v. een relance van de groei of een coördinatie van ADV) de beschikbare

marge groter zou zijn. We menen echter dat zelfs in het huidige klimaat een nationale bewegingsruimte - b.v. voor ADV - aanwezig is. Maar, hoe kleiner de marge, hoe groter de vereiste herverdeling van het inkomen, hoe sterker m.a.w. de politieke krachtenbundeling moet zijn die een alternatief beleid ondersteunt.

6.3. Een sociale economie: een korte termijn programma

Sinds 1980 werkt de werkgroep Polekar in België aan "Krachtlijnen voor een andere economie". Daarbij gaat ze uit van een idealistisch model van sociale en ecologische behoeftenbevrediging.

In dit model staan de volgende principes centraal:

- de herverdeling van het inkomen, het vermogen en de economische en politieke beslissingsmacht tussen maatschappelijke groepen en individuen;
- om zo individuen in staat te stellen in hun elementaire socio-vitale behoeften te voldoen en
- zo de onbevredigde collectieve behoeften op het vlak van milieu-behoud, kwaliteit van de arbeid, cultuur, onderwijs, gezondheids- en welzijnszorg, enz. te kunnen bevredigen.

Vervolgens confronteert ze dit model met beperkingen van economische, sociale, politieke en materieel-technische aard. Uit deze confrontatie heeft ze recent een programma op korte termijn geformuleerd, nl. "De weg naar een andere economie. Voorstellen voor een korte termijn programma". (20) Dit programma omvat: 1) nuttig werk verschaffen; 2) een rechtvaardige verdeling van arbeid, inkomen en vermogen; 3) het internationaal betalingsonevenwicht in toom houden; 4) de overheidsfinanciën intomen door herschikking van middelen en bestrijding van de werkloosheid. (21)

In dit vier-punten-programma zijn drie socio-economische principes vervat: 1) vraagondersteuning: het handhaven van de koopkracht (zeker van de gezinnen met een klein of gemiddeld inkomen); 2) structuuraanpassingen: direct inspelen op de structurele problemen die we behandeld hebben; 3) herverdeling van de lasten van het herstelbeleid volgens draagkracht. (22) Om dit korte termijn programma te doen slagen, aldus Polekar, is controle noodzakelijk: controle op het economisch beleid, zowel op nationaal en sectorieel niveau, als op ondernemingsniveau; controle op kapitaalverkeer; controle op de inkomens- en

naar binnenlandse en buitenlandse produkten te lijden krijgt. Deze gezinnen zullen verplicht zijn hun spaarmiddelen - in zoverre ze die vóór de crisis hadden - aan te spreken. De gezinnen die wel varen bij de crisis zien hun spaarmiddelen aangroeien en beschikken over een groot spaaroverschot dat, gezien de hoge rentestand, slechts in beperkte mate in risicodragende beleggingen omgezet wordt. Tegenover de gedwongen onderconsumptie bij de lage inkomens, staat dus het grote, risicoschuwe spaaroverschot bij de hoge inkomens.

Uit het voorgaande weerhouden we de optie dat de herverdeling van het inkomen noodzakelijk is om alle gezinnen over een socio-vitaal minimum te laten beschikken en om de bestedingsinflatie als gevolg van de "crisisverdeling van het inkomen" tegen te gaan.

Herverdeling van de beschikbare arbeid

Een voor de hand liggende weg tot herverdeling van het inkomen is de herverdeling van de beschikbare arbeid: herverdeel het werk dat nu verricht wordt over meer mensen en verdeel het inkomen uit die arbeid ook over hen. Dit betekent dat de werkenden minder lang gaan werken en zo een deel van hun werk aan de werklozen afstaan. Zo'n operatie heeft uiteraard slechts zin indien ze gepaard gaat met verplichte bijkomende aanwerving. In principe kan deze herverdeling zowel voor de loonarbeid als voor de zelfstandige arbeid. De financiering van zo'n operatie gebeurt naar draagkracht. De bijkomende arbeidskost wordt niet op de ondernemingen afgewenteld, maar wordt gefinancierd uit de groei van de loonmassa en uit nieuwe fiscale inkomsten (zie punt C).

Arbeidsduurverkorting en kwaliteit van het leven

De arbeidsduurverkorting staat voor ons gedeeltelijk in contrast met een model van snelle economische groei. (27) Ze is een gevolg van een maatschappelijke keuze voor de kwaliteit van het leven, een stuk ten koste van de kwantiteit van de groei.

Voor de verbetering van de kwaliteit van het leven hanteren we een aantal criteria ontleend aan het ISE-document "La réduction du temps de travail en Europe occidentale" (2e deel), nl. meer vrije tijd, meer mogelijkheden tot verdeling van het huishoudelijk werk tussen man en vrouw, meer kansen tot deelname aan het politieke, syndicale en culturele leven; meer ruimte voor de zorg en de opvoeding

van de kinderen, arbeid voor iedereen en betere arbeidsomstandigheden.(28) De beperking van de arbeidsduur per week en per dag biedt van alle mogelijke varianten van arbeidsduurverkorting de meeste waarborgen voor de naleving van deze criteria, die doorgaans een dagelijkse of wekelijkse tijdsbesteding vergen. We opteren hier dan ook uitdrukkelijk voor een arbeidsduurverkorting per dag en per week.

De overheidsfinanciën

Het werkloosheidsprobleem verklaart het tekort op de lopende rijksfinanciën bijna volledig. Dat blijkt uit berekeningen van Fr. Willekens. Hij berekende de kosten van de stijging van de werkloosheid boven het niveau van 1974. Hieruit blijkt dat het lopend tekort bijna onbestaande zou zijn indien de werkloosheid niet toegenomen was.(29)

B. Herverdeling van de arbeid: modaliteiten

1) Een macro-economische rekenoefening

Laat ons ervan uitgaan dat de arbeidsduurverkorting (ADV) 25% van de arbeidsduur zou bedragen, te realiseren over de periode 1982-1986. In de meeste studies veronderstelt men dat de helft van het mogelijke werkgelegenheidseffect teniet gedaan wordt door produktiviteitsstijgingen.(30) Deze "0.5" regel blijkt nogal op arbitraire wijze vastgelegd te zijn. Toch zullen we deze wijd verspreide regel overnemen om zo de aandacht van de discussie toe te spitsen op de financieringsaspecten van ADV. We nemen ook de conservatieve veronderstelling aan dat de produktiviteitswinst bij ADV in de openbare sector even groot zou zijn als in de marktsector.

Onder de gestelde voorwaarden leidt een arbeidsduurverkorting van 40 naar 30 uur per week tot een bijkomende aanwerving met 16,65%. Indien we alle werknemers met werk in de operatie ADV betrekken, dan bedraagt hun geschat aantal op 31 december 1981 ongeveer 2.885.500. In de privébedrijven is ongeveer 33% van de werkgelegenheid geconcentreerd in bedrijven met minder dan 50 werknemers.(31) We zullen ervan uitgaan dat het voor deze bedrijven bijzonder moeilijk is om bij een ADV met 25% de gepaste bijkomende aanwerving door te voeren. Daarom komen o.i. slechts 2 miljoen werknemers in aanmerking voor drastische ADV. Het Planbureau gaat ervan uit dat in de periode einde 1981 tot einde 1986 de conventionele arbeidsduur jaarlijks met 1% afneemt. Over deze periode van 5 jaar

zou ze dus met 4,91%, zegge 5% afnemen.(32) Om de voorgenomen 25% ADV te bereiken is dus een bijkomende ADV met 20% noodzakelijk. Let wel dat het Planbureau voor zijn 5% ADV geen bijkomende financieringsmiddelen gezocht heeft. Wij doen dit wel voor de resterende 20%. Het werkgelegenheidseffect van "onze" 20% ADV zou 12,5% van de oorspronkelijke werkgelegenheid of 250.000 nieuwe arbeidsplaatsen bedragen. Indien we ons baseren op de gegevens over de aangeboden werkelijke arbeidsduur per arbeider in de industrie b.v., betekent dit een ADV van gemiddeld 37 uur naar 28 uur per week.

2) ADV en reorganisatie van het arbeidsproces

De voorgaande berekening geeft een eerste ruwe benadering van het werkgelegenheidseffect. Maar zodra de benadering afdaalt van het macro-produktiesysteem naar de ondernemingen, botst de bijkomende aanwerving van arbeidskrachten op een reeks beperkingen die afhankelijk zijn van het soort arbeidsproces en de kwalificatiestructuur binnen dat arbeidsproces.

Type arbeidsproces

De organisatie van het arbeidsproces en zo van de bedrijfstijd is sterk bepaald door rentabiliteitsnormen en door de aard van het produkt.

De aard van het produkt bepaalt ondermeer waarom de plaats en/of tijdstip van produktie en consumptie ervan samenvallen of niet. Is dit wel het geval dan zijn de mogelijkheden tot verlenging van de bedrijfstijd beperkt. Dit is zo voor zeer veel diensten aan personen, zoals b.v. haarkappen, ziekenverzorging, kleinhandel. Dit heeft tot gevolg dat voor deze produkties een continu produktiesysteem of een erg doorgedreven ploegensysteem uitgesloten zijn. Tenzij men dag en nacht verder op zijn kop gaat zetten, met alle sociale gevolgen vandien.

Wanneer produktie en consumptie niet samenvallen, dan kunnen kostenrentabiliteitsnormen voluit spelen. Dit is vooral het geval bij kapitaalintensieve produktieprocessen. Door gebruik van een ploegensysteem of zelfs een continu produktiesysteem kan de produktiecapaciteit ten volle benut en zo de kapitaalkost gedrukt worden. Het is dit inzicht dat b.v. UCL prof. Th. Palasthy koppelt aan een systeem van ADV: door een veralgemening van het ploegensysteem kan ADV op grote schaal vrij vlot doorgevoerd worden.(33) Dit biedt trouwens een aantal andere kosten-

voordelen, aldus Palasthy. Zo verwacht hij dat de arbeidsproduktiviteit zal toenemen omdat het absentisme en het aantal arbeidsongevallen zullen dalen. En sommige diensten die de ondernemingen nu aan hun personeel verstrekken, zoals b.v. warme maaltijden en kredieturen zullen overbodig worden.(34)

Bovendien zal de invoering van de ploegenarbeid op nationale schaal een aantal pieken in het gebruik van collectieve goederen (b.v. autowegen, openbaar vervoer, politiediensten) voorkomen. Zo bespaart ook de overheid op haar uitgaven. Al deze besparingen kunnen dan gebruikt worden om de factor arbeid te subsidiëren, zodat ADV zonder loonverlies mogelijk wordt.

Palasthy wil ook de bedrijfstijdbeperking bij producten waarvan produktie en consumptie samenvallen, gedeeltelijk omzeilen. Waarom b.v. niet om 6 uur 's morgens naar de post gaan of zijn inkopen doen? Zo kunnen ook de posteries, de kleinhandel en andere diensten in aanmerking komen voor een ploegenstelsel (6 tot 12 uur; en 12 tot 18 uur) en dus voor een ADV met circa 25%, zonder noemenswaardige kapitaaluitgaven te moeten maken.

Protagonisten van een veralgemeend ploegenstelsel op z'n Palasthy's houden geen rekening met een aantal fundamentele economische en sociale kritieken op dit stelsel. Economisch verwacht Palasthy een belangrijk werkgelegenheidseffect van ADV gekoppeld aan een veralgemeende toepassing van het ploegenstelsel. Dit zou toelaten het minst rendabele gedeelte van de kapitaalstock te schrappen en de overblijvende kapitaalstock optimaal te gebruiken. Palasthy gaat echter niet na hoeveel arbeidskrachten bij deze schrapoperatie hun arbeidsplaats zouden verliezen. Evenmin stelt hij de vraag of de afzetmogelijkheden voldoende groot zijn om het overblijvend kapitaal te laten renderen. Het valt ook te betwijfelen of de private en collectieve besparingen die Palasthy verwacht, in de praktijk wel mogelijk zijn. Wanneer we al deze elementen van scepsis samenvoegen, lijkt het er op dat ADV zonder bijkomende financieringsbronnen onmogelijk is en dat het werkgelegenheidseffect bij een ADV-en schrapoperatie op z'n Palasthy's klein zal zijn.(34).

Wat de sociale kritiek betreft, is het welbekend dat het werk in ploegen, vooral in continu systemen, de werknemers en hun gezinnen gezondheids- en gezinsproblemen bezorgt. De onregelmaat en het onnatuurlijke (b.v. 's nachts werken) van het werk leiden tot slapeloosheid,

spijsverteringsstoornissen en al vlug tot zware uitdaging van het zenuwstelsel.(35) Het familiaal en sociaal contact lijden eronder. Spanningen in relaties tussen collega's, gezinspartners, met de kinderen, de vrienden, enz. komen frequent voor. Ook de deelname aan het georganiseerd verenigingsleven wordt moeilijk.(36) Deze bezwaren zijn op zich voldoende om vanuit sociaal oogpunt elke verdere uitbreiding van de continu-arbeid, het week-end- en het nachtwerk af te wijzen. Om de kapitaalkost bij de doorvoering van ADV te beperken kan wel gedacht worden aan een 2 x 6 uren ploegenstelsel vooral in het geval van kapitaalintensieve produktieprocessen. Waar dit niet het geval is en waar de consumptie en de produktie van het produkt niet samenvallen, dient veeleer gepleit voor een stelsel van glijdende werkuren. In elk geval moet de voorkeur van de werknemers doorslaggevend zijn bij de (re)organisatie van de arbeidstijd.

Bij ADV is het gevaar tot een veralgemening en intensifiëring van het ploegensysteem dus reëel. Maar even reëel is dat ADV door het patronaat dreigt gebruikt te worden om technologische vernieuwingen naar eigen goeddunken door te voeren, of dat ADV gewoon vervangen wordt door een systeem van deeltijdse arbeid. Op het eerste gevaar hebben we gewezen in Vandenbroucke en Moulaert (1981). (37) Een verweer ertegen is een syndicale controle op het investeringsbeleid. Het tweede gevaar wordt ontleend in een nota van ACV-Limburg.(38) Hoewel het sociaal statuut van de deeltijdse werknemers nu grotendeels gelijkgeschakeld is met het sociaal statuut van de voltijdse werknemer - grote uitzondering is de sector van de werkloosheid - blijft het feitelijk statuut van de deeltijdse werknemer van bedenkelijk allooi. Vaak nog meid of knecht voor alle werk, valt de deeltijdse werknemer dan buiten de toepassing van de collectieve arbeids-overeenkomst, de loonkwalificatie, het normale premiestelsel, het arbeidsreglement, enz.

Kwalificatiestructuur

Een argument tegen een massale operatie ADV met bijkomende aanwerving is dat de arbeidsmarkt niet in staat is om de juiste arbeidskrachten voor de openkomende betrekkingen te leveren. Is immers niet meer dan drie vijfde van de werklozen zo goed als ongeschoold (lager onderwijs)? Ons lijkt dit een ondoordacht tegenargument dat evenzeer kan aangewend worden tegen de aangroei van

het aantal betrekkingen tijdens de boomperiode in de eerste helft van de jaren zestig. Zo groeide de netto-werkgelegenheid in de boomperiode 1959-1964 aan met 140.000 eenheden terwijl het aantal uitkeringsgerechtigde werklozen in 1959 gemiddeld ongeveer 150.000 bedroeg.(39) Volgens het scenario dat wij voorstaan zou de netto-werkgelegenheid in de periode van 1982-1986 aangroeien met 255.000 eenheden, terwijl het aantal uitkeringsgerechtigde werklozen in 1981 gemiddeld 420.000 bedroeg.(40) De beschikbare arbeidsreserve is dus in de beschouwde periode absoluut en relatief veel groter dan in de boomperiode.

Bovendien geeft men graag de indruk dat de gemiddelde kwalificatie die vereist is voor de nieuwe of overblijvende jobs noemenswaardig hoger zou liggen dan voor de verdwenen jobs. Empirisch materiaal wijst er integendeel op dat de gemiddelde job verder dekwalficeert (41) of, volgens H. Heijke, dat er een groeiende kloof is tussen de gemiddelde scholingsgraad van het arbeidsaanbod en de lagere kwalificatie die vereist is voor de gemiddelde arbeidsbetrekking.(42) Voor België hebben we dergelijke empirische oefening niet kunnen maken; maar op basis van een indirecte indicator, zoals het groeiend aandeel gastarbeiders in de werkgelegenheid, vermoeden we het bestaan van een gelijkaardige ontwikkeling in België.(43)

Daarmee willen we het bestaan van "dismatching" problemen tussen scholingsgraad van arbeidskrachten en vereiste kwalificatie voor arbeidsplaatsen niet verdoezelen. Zo zijn arbeidsbalansen (arbeidsmarktplaning), omscholingsprogramma's en geleidelijkheid bij de doorvoering (niet alle bedrijven samen, over een periode van 5 jaar) noodzakelijk, wil men bij een operatie ADV niet struikelen over het kwalificatieprobleem.

3) De kost van de ADV

We denken in de eerste plaats aan drie kostengroepen: de loonkosten, de reorganisatie- en opleidingskost en de investeringskost. We behandelen eerst de investeringskost; vervolgens nemen we de loon-, de reorganisatie- en de opleidingskost samen.

a. ADV en bijkomende investeringen

De mate waarin ADV tot bijkomende investeringen leidt, hangt o.a. af van:

Tabel 3 : Arbeidsduurverkorting en bijkomende aanwerving : vereiste investeringen en investeringsannuïteiten in lopende prijzen

Jaar	Aantal arbeidsplaatsen op het einde van het jaar	waarvan met bijkomende investeringen	Investeringsannuïteiten (in mrd. fr.)	Investeringen per jaar (in mrd. fr.)
1982	25.000	8.000	2,76	12,0
1983	81.250	26.000	9,43	29,7
1984	137.500	44.000	16,34	32,8
1985	193.750	62.000	23,44	36,0
1986	250.000	80.000	30,72	39,6

- de arbeidsorganisatie van de produktie vóór en na de doorvoering van ADV;
- de capaciteitsbezetting vóór ADV;
- de kapitaalintensiviteit van de produktie vóór ADV;
- het verloop van het afschrijvingsprogramma.

Het is bijzonder moeilijk om in een macro-economische oefening met al deze factoren, die in de eerste plaats van bedrijfseconomische aard zijn, rekening te houden. Toch moeten we hier een aantal veronderstellingen maken over de investeringsgevoeligheid van de ADV met bijkomende aanwerving. Vertrekkend van de verdeling in 1980 van de werknemers over de bedrijven volgens grootte sector en arbeidsorganisatie (continu-arbeid of niet), gaan we ervan uit dat slechts 32% van de nieuwe arbeidsplaatsen tot nieuwe investeringen aanleiding geven.

Voor de 32% nieuwe arbeidsplaatsen (96.000) wordt een bijkomende investering van 1,5 miljoen fr (prijzen 1982) verondersteld, (44) afgeschreven over 10 jaar (10% per jaar), tegen een intrestvoet van 15% per jaar. Er wordt ook aangenomen dat de geldende subsidieregelingen die 15% op 13% terugbrengen en dat de prijzen van de investeringsgoederen jaarlijks gemiddeld met 10% toenemen.

We gaan er bovendien van uit dat de werkgelegenheid als gevolg van ADV lineair tot stand komt over de periode 1982-1986, met slechts een half effect in 1982. Werkgelegenheid en investeringsannuïteiten evolueren dan zoals in tabel 3.

De investeringsannuïteiten geven aan wat de jaarlijkse kost is van de bijkomende investeringen. Over de financiering van deze kost hebben we het in punt C. Om de investeringen uit te voeren zal een beroep gedaan worden op de kapitaalmarkt. De ondernemingen zullen jaarlijks tot maximum 40 mrd. fr. moeten ontfangen op de kapitaalmarkt. Dergelijke leningen kunnen ze b.v. onder staatswaarborg aangaan.

Zoals reeds uitdrukkelijk gesteld, geeft deze berekening slechts een zeer ruwe macro-benadering van wat eigenlijk een micro-probleem is. Zo is het geïmputeerde gemiddelde investeringsbedrag van 1,5 miljoen frank aanvechtbaar: een nieuwe arbeidsplaats in de industrie kost toch gemiddeld 4 miljoen fr. aan investeringen. (45) Ook hier geldt een tegenargument: bij ADV gaat het evenzeer om een uitbreiding van het bestaande machinepark en de kost daarvan is niet zo hoog. Omwille van de tegenargu-

Tabel 4 : Jaarkost van de operatie ADV (lopende prijzen in mrd. fr.)

Jaar	Investeringsannuïteiten		Arbeidskost	Totaal	
	1 arbeidspl. = 1,5 milj.	1 arbeidspl. = 3 milj.		I = 1,5 milj.	I = 3 milj.
1982	2,76	5,52	19,875	22,635	25,395
1983	9,43	18,86	70,084	79,514	88,944
1984	16,34	32,68	127,5	143,840	176,52
1985	23,44	46,88	192,234	215,674	239,114
1986	30,72	61,44	265,407	296,127	326,847

Aantal arbeidsplaatsen	Arbeidskost per arbeidsplaats (einde jaarsprijzen)
25.000	795.000
81.250	862.575
137.500	927.268
193.750	992.177
250.000	1.061.629

Bron : Prijsindices ontleend aan Planbureau (1982), p. 7
Voor 1982 : eigen berekeningen

Tabel 5 : Loonsom beschikbaar voor financiering van ADV bij behoud koopkracht vanaf 1983; in lopende prijzen.

Jaar	Geschat aantal werknemers (1)	Gemiddelde loonsom per werknemer zonder ADV x (2)	Gemiddelde loonsom per werknemer bij ADV + (3)	Beschikbaar voor ADV (in mrd. fr.) (1) x (2-3)
1982	2.000.000	692.900	692.900	0
1983	2.000.000	758.726	751.796	13,86
1984	1.993.000	827.011	799.160	55,5
1985	1.975.000	901.442	849.507	102,57
1986	1.950.000	982.804	903.026	155,57

x 650.000 fr. in 1981, aangepast volgens de groeipercentages in kolom 1 van tabel 5.

+ = idem, groeipercentages in kolom 2 van tabel 5.

menten zullen we ook het scenario waarbij 1 arbeidsplaats 3 miljoen (1982) aan investeringen kost, mee in deze oefening betrekken.

b. De arbeidskost

Op basis van RSZ-gegevens kan men berekenen dat de gemiddelde loonkost van een loon- en weddetrekkende in 1981 650.000 fr. bedroeg.⁽⁴⁶⁾ De reorganisatie- en opleidingskost schatten we op 100.000 fr. Deze kost is weliswaar eenmalig. Toch zullen we voor het vervolg van deze oefening de gemiddelde arbeidskost per werknemer op 750.000 fr. vaststellen. Zo beschikken we over een veiligheidsmarge bij de berekeningen. In vaste prijzen wordt dit bedrag als constant verondersteld over de periode 1982-1986. Zijn waarde in lopende prijzen wordt berekend aan de hand van de index van de prijzen van het particulier verbruik.

c. De totale kost

Tabel 4 geeft een samenvatting van de jaarkost van de operatie ADV.

C. De financiering van de ADV

Twee grote financieringswegen worden vooropgesteld: het loonaandeel in de aangroei van de toegevoegde waarde en een verzwaring van de effectieve fiscaliteit.

1. Het loonaandeel in de aangroei van de toegevoegde waarde

Volgens het PB zou over de periode 1986/81 de loonsom per werknemer jaarlijks gemiddeld met 8,2% toenemen; de index van de consumptieprijzen met gemiddeld 7,5%. Wij daarentegen gaan ervan uit dat de koopkracht voor de werknemers behouden blijft en niet toeneemt. De gemiddelde reële loonsommarge van 0,7% kan dan gebruikt worden om mee de ADV te financieren.

Uit tabel 5 blijkt dat in 1986 156 mrd. frank beschikbaar is voor ADV. Er stellen zich verscheidene vragen bij de bespreking van deze financieringsbron, zoals:

1. Moeten de loontrekkenden die geen ADV krijgen, omdat ze arbeidsorganisatorisch niet mogelijk is, mee betalen in de operatie?

2. Moeten de zelfstandigen en de beoefenaars van vrije beroepen de aangroei van hun koopkracht afstaan voor de financiering van een operatie ADV?

3. Moet het winstaandeel van de ondernemingen aangesproken worden?

Het antwoord op deze vragen is niet zo eenvoudig en moet o.i. rekening houden met de draagkracht van de individuele inkomstrekkers en ondernemingen. We gaan er hier niet verder op in.

2. Financieringsfonds voor ADV

De afroaming van de potentiële toename van de loonsom voor ADV zou tegen 1986 156 mrd. opleveren. Vertrekkend van de 2 scenario's (tabel 6) zou zo nog 140,56 mrd. fr. (optimistisch scenario) of 171,28 mrd. fr. (pessimistisch scenario) uit fiscale inkomsten moeten geput worden. We doen hier geen uitspraak over de verdeling over de besproken bronnen: fraudebestrijding, vermindering fiscale aftrekken, vermogensbelasting, verzwaring personenbelasting, verhoging indirecte belastingen, vermindering fiscale aftrekken van de vennootschappen. We veronderstellen dat die 140,56 of 171,28 mrd. opgebouwd worden over de periode 1982-1986 volgens de financieringsbehoefte van de operatie. Dit betekent dat de kost die na de afroaming van de loonsom nog overblijft, volledig gedekt moet zijn door nieuwe fiscale inkomsten.

3. De versluiting naar de ondernemingen

Hoe zal het geld dat nodig is voor de financiering van de ADV, naar de ondernemingen versluit worden? Wat de uitgespaarde loonsom betreft, die kan gerust in de onderneming blijven en aangewend worden voor de betaling van de arbeidskost van een deel van de bijkomende werkgelegenheid - ruim de helft vanaf 1985. De rest van de arbeidskost en de investeringskost kan b.v. gedekt worden door een vermindering van de patronale bijdragen. De inkomsten die de RSZ hierdoor zou derven, kunnen dan aangevuld uit de fiscale ontvangsten die bestemd zijn voor de operatie ADV. Macro-economisch bekeken maken de patronale bijdragen zo'n 14% van de bruto-loonsom (plus patronale bijdragen) uit.⁽⁴⁷⁾ We veronderstellen voorlopig dat dit percentage ook geldt voor de ongeveer 2.000.000 werknemers in de ondernemingen met meer dan 50 werknemers en dat het constant blijft over de periode 1982-1986. In scenario 1 vertegenwoordigen de fiscale inkomsten voor ADV ongeveer 7,33% van bruto-loonsom zonder ADV in 1986; in scenario 2 gaat het om 8,94%. De ondernemingen zouden gemiddeld dus ongeveer de helft van hun patronale bijdragen moeten

Tabel 6 : Kost en financiering van de ADV per jaar, in lopende prijzen (mrd. fr.)

	KOST		FINANCIERING		
	Kost ADV scenario 1	Kost ADV scenario 2	Afoming loonsom	Fiscale inkomsten scenario 1	Fiscale inkomsten scenario 2
1982	22,635	25,395	0	22,635	25,395
1983	79,514	88,944	13,86	65,654	75,084
1984	143,840	176,520	55,50	88,34	121,02
1985	215,674	239,114	102,57	113,104	136,544
1986	296,127	326,847	155,57	140,557	171,277

betalen aan de sociale zekerheidskassen; de rest moeten ze inhouden voor de financiering van de ADV. Tegen een financiering via patronale bijdragen kunnen wel technische en politieke bezwaren aangevoerd worden. Een andere mogelijkheid is de oprichting van een Interprofessioneel Solidariteitsfonds, waaruit de bedrijven de nodige extra-financiering rechtstreeks kunnen putten.

D. De gevolgen voor de overheidsfinanciën

We beperken ons hier tot een caeteris paribus benadering. We veronderstellen namelijk dat de fiscale herverdeling en de herverdeling van de aangroei van de loonsom tussen werkenden en werklozen, alsook de bijkomende investeringen door de ADV geen invloed hebben op de economische groei en op de toestand van de overheidsfinanciën zonder bijkomende ADV met 20% in de periode 1982-1986. We houden ook geen rekening met de kost van rentesubsidies die de overheid voor bijkomende investeringen in het kader van de ADV toekent. In 1986 betreft dit een bedrag van 2,466 mrd. fr. subsidies.

In tabel 7 geven we een overzicht van de uitgespaarde bedragen voor de overheidsfinanciën (centrale overheid + sociale zekerheid) bij het scheppen van één bijkomende arbeidsplaats. In deze tabel wordt een uitdrukkelijk onderscheid gemaakt tussen arbeidsplaatsen gefinancierd uit bijkomende fiscale inkomsten en arbeidsplaatsen gefinancierd uit de afoming van de loonsom.

Tabel 7. Door de overheid uitgespaarde bedragen bij de tewerkstelling van 1 werkloze (in fr. van 1981)

	Gefinancierd uit fiscale inkomsten	Gefinancierd uit afoming loonsom
werkloosheidsvergoeding	191.637	191.637
verlies aan inkomsten		
- sociale zekerheid	193.428	-
- directe belastingen	89.550	
- indirecte belastingen	14.328	14.328
Totaal	488.943	205.965

Bron: Planbureau

In het tweede geval zijn er grosso modo geen nieuwe parafiscale of fiscale inkomsten. De nieuwe inkomens leveren wel sociale zekerheidsbijdragen en belastingen op, maar de bijdragen en de belastingen op de afgeroomde loonsom vallen weg. We veronderstellen dat het om een nul-operatie gaat. In een verdere uitwerking van dit dossier zullen we de gegrondheid van deze hypothese nagaan.

Uit een vergelijking van de tabellen 4 - exclusief de reorganisatie- en opleidingskost - en 5 kunnen we het aantal jobs afleiden dat niet uit de afroaming van de loonsom gefinancierd kan worden. Tabel 8 geeft een overzicht van de totale besparingen op de overheidsfinanciën. Volgens deze tabel, spreken we in eerste instantie de loonsom aan om de loonkost te financieren en de bijkomende fiscale inkomsten om de investeringskost te financieren. Dit is een voorlopige keuze. We hadden het net andersom kunnen doen. Het effect op de overheidsfinanciën blijft gelijk.

Kolom 3 is berekend op basis van de bedragen in tabel 7 (geïndexeerd aan de hand van de index van de consumptieprijzen) en de kolommen 1 en 2. Kolom 4 geeft de minder-intrestlast als gevolg van de minderuitgaven in kolommen 3 en 4. We hebben gerekend met een intrestvoet van 15%.

Dit resultaat is niet dé oplossing voor de overheidsfinanciën. Toch mag het niet onderschat worden. In orde van grootte correspondeert het met een zware besparingsronde zoals we die thans meemaken. Maar de doelmatigheid ervan is beduidend groter, omdat er in tegenstelling tot het huidig beleid, bijkomende werkgelegenheid gegarandeerd wordt.

E. Enkele macro-economische beschouwingen

In de scenario's die we besproken hebben steekt een duidelijke verschuiving van koopkracht. In 1986 zullen de draagkrachtigen - afhankelijk van het investeringsscenario - 140 of 171 mrd. fr. moeten inleveren en zullen de inkomensstrekkers op de nieuwe arbeidsplaatsen over zo'n 130 mrd. beschikken - ongeveer het dubbele van wat ze als werkloze zouden verdienen. Is deze verschuiving stimulerend voor de economie? De consumptie-quote van lage en gemiddelde inkomens ligt doorgaans hoger dan die van hoge inkomens. Er is dus wel een positief bestedingseffect te verwachten. Als negatief gevolg van deze koopkrachtverschuiving valt echter een verhoogde evasiedrang (fiscale fraude, kapitaalvlucht) bij de hoge inkomens te verwachten. Hiertegen zal de overheid maatregelen moeten nemen (zie pt.F).

Tabel 8 : Vermindering van het tekort op de overheidsfinanciën ten gevolge van ADV met bijkomende aanwervingen

Jaar	Aantal arbeids- plaatsen uit afroaming loonsom	Aantal arbeids- plaatsen uit fiscaliteit	Uitgespaard bedrag door ADV (mrd. fr.)	Uitgespaarde intrestlast (mrd. fr.)	Totale verminde- ring tekort over- heidsbudget (mrd. fr.)	Totale verminde- ring tekort over- heidsbudget in % BNP tegen m.p.
1982	0	25.000	13,2	0	13,2	0,34
1983	18.000	63.250	41,00	1,98	42,98	1,01
1984	69.500	68.000	61,09	8,43	69,52	1,51
1985	120.365	73.385	82,84	18,86	101,7	2,05
1986	170.650	79.350	107,32	34,12	141,44	2,64
1987	170.650	79.350	114,08	55,34	169,42	2,92

Van de vraag naar investeringsgoederen - tot 37,8 respectievelijk 75,6 mrd. in 1986 - die bijkomende aanwervingen mogelijk moeten maken, zal eveneens een stimulerend effect uitgaan. De terugschroeving van het tekort op de overheidsfinanciën zal echter op zichzelf, in eerste instantie remmend werken. Ze vermindert de uitgaven van de overheid en zo de bestedingen. Bovendien zal de Schatkist minder moeten lenen in het buitenland, en bijgevolg minder deviezen verkopen aan de NBB. Caeteris paribus zullen als gevolg van de kleinere financieringsbehoeften van de overheid de geldbasiscomponenten "overheidspapieren" en "vreemde deviezen" minder snel groeien.

Daar tegenover staat dat de inkrimping van het tekort op de overheidsfinanciën in geringe mate ontspannend kan werken op de kapitaalmarkt. Weliswaar overtreft de investeringsinspanning die nodig is om de ADV te realiseren in de periode 1982-1983 de "uitsparing" op de overheidsfinanciën; doch vanaf 1984 is de balans positief. In 1986 wordt reeds 65,24 mrd. (tweede scenario) tot 104,84 mrd. fr. (eerste scenario) minder beslag gelegd op de kapitaalmarkt.

Wat zijn de gevolgen van dit alles voor de betalingsbalans? Men mag aannemen dat de verhoogde bestedingen van de ex-werklozen de vraag naar importgoederen zal opdrijven. Maar anderzijds werkt de aftopping van de hoge inkomens wellicht remmend op de vraag naar b.v. dure buitenlandse reizen of wagens. Het uiteindelijk effect op de handelsbalans is moeilijk te voorspellen. Gegevens over de importintensiteit van de bestedingen volgens inkomensgroep zijn niet beschikbaar, zodat het te verwachten effect moeilijk gesimuleerd kan worden. Ook de invloed op de kapitaalrekening laat zich raden. De overheid moet minder in het buitenland ontlenen; maar anderzijds bestaat het gevaar dat de kapitaalvlucht toeneemt.

De simulering van deze en andere mechanismen met een macro-economisch model kan behulpzaam zijn. Maar uiteindelijk ontbreken de gegevens voor een differentiëring van het bestedings- en spaargedrag volgens inkomensgroepen; zonder deze gegevens is geen betrouwbaar antwoord op de meeste van de gestelde vragen te geven.

F. Het socio-politieke kader

Men mag verwachten dat het patronaat sterke weerstand zal bieden tegen 20% ADV met verplichte aanwerving en dat de hoge inkomens de beperking van hun fiscale privileges

niet goedschiks zullen aanvaarden. Aanpassingen van het socio-politieke kader zijn noodzakelijk. We denken hierbij aan een aanpassing van het overlegmodel en aan de controle op inkomensvorming en internationaal kapitaalverkeer. Het overlegmodel moet veeleer een controlemodel worden, zodat de vakbonden op de verschillende niveaus van de economie (nationaal, sectorieel, ondernemingsgevijs) controle kunnen uitoefenen op de toepassing van de ADV, op de bijkomende aanwervingen en investeringen. Een eerste stap daartoe is openheid van bedrijfsvoering en economisch beleid, met onder andere een verregaande informatieplicht voor de bedrijfsleiding en de economische beleidsvoerders. De controle op de inkomensvorming betekent in de eerste plaats de bestrijding van de fiscale fraude. Zowel deze controle, als de controle op het internationaal kapitaalverkeer vereisen de opheffing van het bankgeheim. Over al deze problemen zullen we het verder niet hebben. Het moet echter gezegd dat opdat de controle zou werken, zij sluitend moet zijn. Bovendien: ze zal beter werken indien ze op internationaal of Europees niveau gevoerd wordt. Want dan zal elke "evasie" poging nutteloos worden. De controleproblemen die zich stellen bij de doorvoering van een nationale oplossing, verwijzen dus uitdrukkelijk naar de superieure waarde van een internationaal geconcentreerde aanpak. Internationale coördinatie maakt de doorvoering van een nationaal programma eenvoudiger. Voorlopig echter moeten we roeien met nationale riemen, wat een sluitend controleluik onmisbaar maakt.

Literatuur

Argy, V. (1981), *The Postwar International Money Crisis. An Analysis*. London, George Allen & Unwin.

Balogh, T., Graham, A. (1979), "The transfer problem revisited: analogies between the reparations payments of the 1920's and the problem of OPEC surpluses", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, volume 41, no. 3, August.

Bergsten, C.F. (1981), "The Cost of Reaganomics", in *Foreign Policy*, no. 44, Fall.

Block, F. (1975), "Contradictions of Capitalism as a

World System" *Insurgent Sociologist*, Eugene, Oregon USA, vol. 1, no. 2, winter.

Block, F. (1977), *The Origins of International Monetary Disorder. A Study of United States International Monetary Policy from World War II to the Present*. Berkeley, University of California Press.

Calleo, P. (ed.) (1976), *Money and The Coming World Order*. New York, New York University Press.

Cambridge Economic Policy Review (1980), "World Trade and Finance: Prospects for the 1980's", Vol. 6, no. 3, December.

Caymax, L. en Verhulst, H. (1977), *De relatieve omvang van ploegenarbeid in België en de verdeling ervan naar sectoren, gewesten en bedrijfs grootte*. Leuven, HIVA.

Caymax, L. (1981), *Ploegenarbeid en arbeidsmarkt*. Leuven, Hoger Instituut voor de Arbeid, 1981.

Cifop (1978), *L'économie demain: Marché, plan et concertation*. Troisième congrès des économistes belges de langue française. Namur, 17-18.11.1978.

Conen, G.J.M. en F. Huijgen (1980), "De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in 1960 en 1971 (IV)". *Economisch Statistische Berichten*, 4 juni 1980, pp. 661-668.

Cornwall, J. (1977), *Modern Capitalism. Its Growth and Transformation*. London, Martin Robertson.

Cripps, F., Tarling, R. (1973), *Growth in Advanced Capitalist Economies 1950-70*. Cambridge, Cambridge University Press.

Cripps, F., Vandenbroucke, F., Ward, T., et al. (1982), *A Way out of the Crisis. Report by a European Group of Economists to the International Conference "Sortir de la Crise"*, Paris, February 1982 (first draft), Department of Applied Economics, University of Cambridge.

Dancet, Geert (1981), "Goochelen met cijfers en de Belgische tekorten". *De Nieuwe Maand*, 24,7, p. 507-516.

Dancet, Geert (1982), "De weg naar een andere economie", *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 73,4, p. 263-284.

Dancet, Geert e.a. (1982), "De weg naar een andere economie: hoe groot is de financiële bewegingsruimte?" *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 73, 4, p. 285-292.

Deleeck, Herman e.a. (1980), *De Sociale Zekerheid tussen droom en daad. Theorie, onderzoek, beleid*. Deventer-Antwerpen, Van Loghum-Slaterus, 1980, 374 p.

Denison, E. (1979), *Accounting for Slower Economic Growth: the US in the 1970's*. Washington, Brookings Institutions.

Eichner, A.S. (ed.) (1979), *A Guide to Post-Keynesian Economics*. London, MacMillan.

Etuc (1982), *Resoluties van het Congres van Den Haag*, april 1982.

Freeman, Chr. (1979), "The Kondratiev Long Waves, Technical Change and Unemployment", in: OECD, *Structural Determinants of Employment and Unemployment*. Paris, 1979.

Hale, E.E. (1976), "Some Implications of Keynes' General Theory of Employment, Interest and Money", *RRPE*, Vol. 8,4.

Heijke, J.A.M. (1979), *Sociaal-economische aspecten van gastarbeid*. Rotterdam, Het Nederlands Economisch Instituut.

Huybrechts, J. (1981) "Sociale levensminima 1976-1981". *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 12, p. 956.

Institut Syndical Européen (1980), *La réduction du temps de travail en Europe Occidentale. Deuxième partie: analyse des conséquences économiques et sociales*. Brussel, ISE, 102 p.

Kaldor, N. (1966), *Causes of the Slow Rate of Economic Growth in the United Kingdom. Inaugural Lecture*. Cambridge, Cambridge University Press.

Kaldor, N. (1976), "Inflation and recession in the World Economy", *Economic Journal*, Volume 86, December.

Kaldor, N. en Mirrlees, J.A. (1962), "A New Model of Economic Growth", *Review of Economic Studies*, vol. XXIX, no. 3.

Kalecki, M. (1971), *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933-1970*, Cambridge, Cambridge University Press.

Kindleberger, Ch. (1973), *The World in Depression 1929-1939*. London, Allen Lane.

Kirschen, E.S., e.a. (1980), *Distribution et redistribution des revenus entre groupes socio-professionnels*. Brussel, Dulbéa.

Leonard, R. (1980), *De medische aspecten van ploegenarbeid*. Brussel, IVA.

Maddison, A. (1979), "Long run dynamics of productivity growth", *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, Vol. 33, September.

Martin, W.E., O'Connor, M. (1981), "Profitability: a background paper", *The Economics of the profits crisis*. London, H.M.S.O.

Meeks, G. (1977), *Disappointing Marriage: A Study of the Gains from Merger*. Cambridge, Cambridge University Press.

Mensch, G. (1975), *Das Technologische Patt. Innovationen überwinden die Depression*. Frankfurt/M.

Moulaert, F. (1982), "The Theory and Methods of Regional Science and Regional Political Economy Compared", in: Moulaert, F., Salinas, P.W. (ed), *Regional Analysis and the New International Division of Labor. Applications of a Political Economy Approach*. Boston, Kluwer Nijhoff Publishing, 1982.

Moulaert, F. en Martens, A. (1982), "Arbeidsproces, sectoriële dynamiek en gastarbeid", *Mens en Maatschappij*, juni 1982.

Mueller, D. (ed.) (1980), *The Determinants and Effects of Mergers*. Cambridge, Massachusetts, Oelschlager, Gunn & Hain Publishers.

Nadiri, M.I. (1980), "Sectoral Productivity Slowdown", *AER, Papers and Proceedings*, May 1980, p. 349-352.

Nakamae, T. (1981), "Prospects for the 1980's - a Japanese view", in Strange, Tooze (1981).

Nationaal Instituut voor de Statistiek (1980), "De nationale rekeningen van België 1970-1980", *Statistische Studiën*, 64.

Nationale Arbeidsraad (1972), *Collectieve Arbeidsovereenkomst nr. 9 houdende ordening van de in de nationale arbeidsraad gesloten nationale akkoorden en collectieve arbeidsovereenkomsten betreffende de ondernemingsraden*. Brussel, 9 maart 1972.

Nationale Bank van België (1979), *Arbeidsduurverkorting als middel ter bestrijding van de werkloosheid in België. Enkele beschouwingen*. Brussel, NBB, werkdocument.

Nationale Bank van België (1981), *Verslagen 1981*, Brussel, NBB.

North-South: A Programme for Survival. The Report of the Independent Commission on International Development Issues under the Chairmanship of Willy Brandt, London, Pan Books, 1980.

OECD, (1980), "Fiscal Policy Simulations with the OECD International Linkage Model", *Economic Outlook. Occasional Studies*, July.

Okun, A.M. (1981), *Prices and Quantities: a Macro-Economic Analysis*. Washington, Brookings Institution.

Palasthy, T. (1976), *Niveau d'emploi et aménagement du temps*. Etude no. 77/16 pour la Commission des Communautés Européennes.

Pernot, A. (1980), *De sociale en familiale gevolgen van ploegenarbeid. Samenvattende nota*. Brussel, IVA.

Planbureau (1980), *Prelude - prognose van de binnenlandse vraag naar arbeidskrachten voor de periode 1981-1985*. Brussel, Planbureau.

Planbureau (1982), *De economische vooruitzichten voor de middellange termijn (1981-86). Lenteprojectie 1982*. Brussel, PB, mei 1982.

Polekar (1981), "Krachtlijnen voor een andere economie". *De Nieuwe Maand*, 24, 1, p. 25-41.

Polekar (1981a), "De zekere weg naar de jaren '50", *De Nieuwe Maand*, 24, no. 10, december, p. 727-747.

Polekar (1982), "Naar een andere economie: programma op korte termijn". *De Nieuwe Maand*, 25,5, p. 291-322.

Polekar (1982a), *Van economische crisis tot erger*. Leuven, Polekar, 93 p.

Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (1980), *Jaarverslag dienstjaar 1980*. Brussel, R.S.Z.

R.S.Z. (1980a), *Aantal op 31 december 1980 in de sociale zekerheid opgenomen werknemers (NACE-classificatie)*. Brussel, RSZ.

Rostow, W. (1978), *The World Economy. History and Prospect*. London, MacMillan.

Rowthorn, R. (1975), "A Note on Kaldor's Law", *Economic Journal*. December (en "Reply" in hetzelfde nummer).

Rowthorn, R. (1977), "Conflict, inflation and money", *Cambridge Journal of Economics*, Volume 1, no. 3.

Rothwell, R., Zegveld, W. (1979), *Technical Change and Employment*. London, Frances Pinter (Publishers).

S.D.W. Limburg (ACV) (1982), *Deeltijdse arbeid - Is het werkelijk een oplossing?* Hasselt, ACV.

Siebrand, J.C. (1981), "Het kwetsbaar gelijk", *Economisch Statistische Berichten*, nr. 3328, 28 oktober, p. 1048-1053.

Singh, A. (1971), *Takeovers: Their Relevance to the Stock Market and the Theory of the Firm*. Cambridge, Cambridge University Press.

Stewart, F., Sengupta, A., (1982), *International Financial Cooperation. A Framework for Change*. London, Frances Pinter (Publishers).

Strange, S., Tooze, R. (1981), *The International Politics of Surplus Capacity*, London, George Allen & Unwin.

Svennilson, I. (1954), *Growth and Stagnation in the European Economy*, Genève, United Nations.

Triffin, R. (1966), *The World Money Maze. National Currencies in International Payments*, New Haven, Yale University Press.

Vandenbroucke, F. (1981a), *Een plotse versnelling in het ritme van de technologische ontwikkeling: enkele simulaties*, Serena-Rapport, Algemene Directie Planbureau, nota AD-FVDB/2632, en aanvullende versie nota AD/FVDB/2729.

Vandenbroucke, F. (1981b), "Keynesiaans recept voor de huidige crisis", *De Nieuwe Maand*, 24,6, p. 443-460.

Vandenbroucke, F. (1982), *Conflicts in International Economic Policy and the World Recession. A Theoretical Analysis*, paper voorgebracht op de conferentie van de *Cambridge Journal of Economics* over "Economic Policy in Western Europe", Cambridge, July.

Vandenbroucke, F., Moulaert, F. (1981), "Een crisis in de tewerkstelling", in: Van Steendam, G. (ed.): *Technologie Van Nieuw naar Beter*. Leuven, ACCO, 1981, p. 39-93.

Van Duijn, J.J. (1979), *De Lange Golf in de Economie: kan Innovatie ons uit het Dal helpen?* Assen, Van Gorcum.

Vanempten, A. (1981), "Vragen en problemen rond de evolutie van de dienstensector", in: Polekar, *Crisis en werkgelegenheid*, Leuven, 1981, p. 95-110.

Van Ewijk, C., R. de Klerk, G. Reuten en B. Thio (1982), "Bestedingsbeleid en werkgelegenheid in lange-termijnperspectief (I)". *Economisch-Statistische Berichten*, 28.4.82, p. 434-438.

18. Het OESO-gebied als geheel heeft een veel geringere externe lek dan de individuele industrie-landen; de output-multiplier voor de OESO is (volgens het OESO-Interlink model) 3 na twee jaar, wat impliceert dat de budgettaire kost van een expansieve operatie in de OESO als geheel na twee jaar 0 is. Dit is aanzienlijk gunstiger dan de multiplier en budgettaire kost voor individuele landen. Zie: *Fiscal Policy Simulations with the OESO International Linkage Model*, Economic Outlook, Special Studies, 1980.
19. Een goed, recent overzicht van voorstellen tot hervorming van het internationale financiële systeem is F. Stewart, A. Sengupta (1982), van het Centre for Research on the New International Economic Order te Oxford.
20. Zie Dancet (1982), Dancet e.a. (1982), Polekar (1981) en (1982).
21. Zie Polekar (1982), p. 297 e.v.
22. Art. cit., p. 300.
23. Zie Huybrechts (1981), p. 956.
24. Zie Deleeck (1980), p. 144-145.
25. Exclusief brugpensioen voor oude werknemers; zie Moulaert en Martens (1982).
26. Het gaat hier om de periode 1974-80. Voor 1974 = 100 bereikte in 1980 het bruto-inkomen uit arbeid index = 180, dat uit handel en ambacht 136, van vrije beroepen 193, uit vermogen 189 en uit intresten toevloeiend aan particulieren 240 (zie NIS (1981)).
27. Onze argumentatie is op dit punt vrij gelijklopend met Van Ewijk (1982), p. 436.
28. Deze argumentatie hebben we grotendeels overgenomen van het Institut Syndical Europeen (1980), p. 75.
29. Zie Polekar (1982), p. 97.
30. ISE (1980), p. 19.
31. Schattingen op basis van gegevens uit Planbureau (1980), Rijksdienst voor Sociale Zekerheid (1980) en Nationale Bank van België (1981).
32. Zie Planbureau (1982).
33. Cfr. Palasthy (1977), met kritiek geformuleerd door Verschooten (1982).
34. J. Verschooten, art. cit.
35. Zie Leonard (1980).
36. Zie Pernot (1980).
37. Vandenbroucke, Moulaert (1981), p. 79.
38. Zie S.D.V. Limburg (1982).
39. Gegevens overgenomen uit CIFOP (1978), p. C.2: 10-11.
40. Cfr. Planbureau (1982).
41. Zie Conen (1980).
42. Zie Heijke (1979).
43. Moulaert en Martens (1982), art.cit.
44. Het betreft hier een actualisatie van het investeringsbedrag van 1 miljoen fr. waarmee de NBB (1979) werkt.
45. Bron: Ministerie van Economische Zaken, Dienst Economische Expansie, gegevens naar boven afgerond.
46. Berekeningen op basis van R.S.Z. gegevens; zie R.S.Z. (1980).
47. Op basis van de gegevens uit de Nationale Rekeningen van 1980.

Van Ewijk, C., R. de Klerk, G. Reuten en B. Thio (1982), "Bestedingsbeleid en werkgelegenheid in lange-termijn-perspectief (II)", *Economisch-Statistische Berichten*, 5.5.82, p. 465-469.

Van Wildemeersch, J. (1981), "De Belgische scheikundige sector onder de loep". in: Polekar, *Crisis en Werkgelegenheid*, Leuven, Polekar, 207 p.

Verschooten, Jan (1982), "Palasthy: België's hoop in bange dagen". *De Nieuwe Maand*, 25,1, p. 5-15.

Noten

1. De Belgische economie is één van de uitzonderingen.
2. Een bespreking van het concept "technologische concurrentie" en van de invloed van de micro-elektronica vindt men in Vandenbroucke, Moulaert (1981). Een kwantitatief scenario van de macro-economische impact van een plotse versnelling in de technologische vernieuwing is uitgewerkt in Vandenbroucke (1981a).
3. Bezuinigingen op de overheidssector spelen ook een belangrijke rol in het einde van de ontwikkeling.
4. Voor het gebruik van deze "wet" zie Kaldor (1966); een empirische toetsing vindt men in Cripps & Tarling (1973) en een kritiek hierop in Rowthorn (1975).
5. Voor een recente uitwerking van cumulatieve causatietheorieën m.b.t. de Westduitse en Japanse economische groei, zie Ozawa (1982).
6. Voor een vergelijking van deze ongecoördineerde reactie met het tussenoorlogse "transfer-probleem" inzake de oorlogsschulden, zie Balogh en Graham (1979).
7. Een marxistische analyse van de monetaire problemen, die gebruik maakt van Kindlebergers concept van "leiderschap", is Block (1977). Een uitgebreide discussie van het verband tussen monetaire problemen en internationale orde vindt men in Calleo (1976).

8. Een mogelijkheid die Block hier niet vermeldt, is regionale blokvorming, d.w.z. monetaire integratie binnen grote blokken in de wereldeconomie, die zich echter van elkaar enigszins proberen te isoleren.
9. Een meer uitgebreide en geformaliseerde analyse van de eerste drie mechanismen vindt men in Vandenbroucke (1982).
10. Triffin (1966) heeft een gelijkaardig probleem geanalyseerd in het begin van de jaren '60; voor een formele afleiding, zie Vandenbroucke (1982).
11. Argy (1981) biedt een overzicht van de "real money squeeze" (p. 199 e.v.).
12. Deze stelling is een onderdeel van Kalecki's formele analyse van de conjunctuercyclus.
13. Empirisch is het o.i. niet zo duidelijk in welke mate de strijd om de inkomensverdeling als autonome factor heeft bijgedragen tot de crisis van de jaren '70. Het stijgend loonaandeel in het nationaal inkomen is deels het statistisch gevolg van de veranderde samenstelling van de beroepsbevolking. Het stijgend loonaandeel in de toegevoegde waarde van de nijverheid is mede een functie van de prijzen die deze sector moet betalen voor zijn grondstoffen en intermediaire dienstverlening. Dit punt wordt b.v. geïllustreerd in een interessante analyse van de Britse "profit squeeze" in Martin, O'Connor (1981).
14. Zie b.v. de definitie van post-Keynesianisme in Eichner (1979), p. 11-16.
15. Dit wordt b.v. treffend geïllustreerd door de empirische literatuur over ondernemingsfusies en -overnames: noch economische efficiëntie, noch winstgevendheid kunnen weerhouden worden als een significante determinant. Zie Singh (1971), Meeks (1977), Mueller (1980).
16. Een uitgebreide analyse is te vinden in Okun (1981).
17. Een analyse van de mate waarin België een specifiek kostenprobleem heeft (gehad), is te vinden in Polekar (1981a).